

České Slezsko v letech 1938-1945

Mečislav Borák

In: GAWRECKI, Dan a kol.: *Dějiny Českého Slezska 1740-2000*. Opava, Slezská univerzita 2003. II. díl, s. 369-404.

Tradiční důraz poválečné české historiografie na dějiny Protektorátu Čechy a Morava až donedávna poněkud zastiňoval zájem o poznání okupačního vývoje v odtržených oblastech českých zemí, kam v letech 1938-1945 patřila naprostá většina území českého Slezska. Bohužel dosud nevznikla studie, jež by komplexně porovnála válečný vývoj ve všech částech okupovaného českého Slezska.¹ To bylo totiž hned po Mnichovské dohodě násilně roztrženo na čtyři nesouměrné celky, jež byly v říjnu 1938 rozděleny mezi Československo, Německo a Polsko. I když se nedlouho poté ocitlo celé české Slezsko pod nadvládou hitlerovského Německa, Mnichovem a jeho důsledky stanovená příslušnost oněch čtyř částí k vyšším územně správním celkům zůstala zachována po celou válku. V podstatě to znamenalo, že okupační poměry v každé z těchto částí se vzájemně poněkud lišily, což se týkalo např. postavení místního obyvatelstva, metod germanizace a celé okupační politiky, stejně jako specifických podob odboje proti okupantům či struktury a počtu obětí okupace a války. Liší se i vstupní mezníky německé okupace: zatímco Hlučínsko a Opavsko včetně celé západní části českého Slezska se do područí Německé říše dostaly už v říjnu 1938, slezskoostravské a frýdecké Těšínsko bylo součástí okleštěné Česko-Slovenské republiky až do půli března 1939, a zbytek českého Těšínského Slezska, zabraný Polskem v říjnu 1938, byl dobyt německými vojsky až v úvodu jejich válečného tažení na počátku září 1939.

Užívání měřítek nacistických orgánů a německého správního systému vůči území Slezska a jeho obyvatelům, projevené v uvedených administrativních úpravách, má samozřejmě svá úskalí, avšak pro pochopení specifčnosti historického vývoje tohoto území za války je nezbytné. Nesmíme však přitom ztrácet ze zřetele, že přes všechny své odlišnosti a odstíny se okupační režimy shodovaly v konečném cíli, jímž měla být úplná germanizace určité části a vysídlení či likvidace zbytku místního českého a polského

¹ Nejblíže tomuto pojetí byl PLAČEK, V.: *Ostravská průmyslová oblast v letech 1938-1945*. Průmyslové oblasti, 3, Ostrava 1971, s. 8-46; srovnání odtržených oblastí v práci J. Bartoše nezahrnovalo území protektorátní části Slezska. Viz BARTOŠ, J.: *Okupované pohraničí a české obyvatelstvo 1938-1945*. Praha 1986; o stavu výzkumu informují komentované bibliografické přehledy: BORÁK, M.: *Období let 1938-1945*. In: Slezsko v dějinách českého státu. Stav a úkoly výzkumu. Opava 1991, s. 225-261; týž: *Stav výzkumu dějin českého Slezska v období let 1938-1945*. In: Slezsko v dějinách českého státu. Opava 1998, s. 283-291.

obyvatelstva, samozřejmě v závislosti na nerušeném chodu válečného hospodářství. Rychlé uskutečnění těchto záměrů nebylo reálné, zvláště pro nedostatek vhodných pracovních sil a rostoucí potřeby totální války. Řešení, jež by účelněji skloubilo území českého Slezska s jádrem ostravské průmyslové oblasti, bylo tedy odkládáno až na dobu po předpokládaném válečném vítězství. Také proto se nerealizovaly koncepce, jež původně uvažovaly o sloučení celého českého Slezska s německým, o připojení Těšínska k protektorátu nebo spolu s Ostravskem k Sudetské župě, či o vytvoření samostatné Ostravské nebo Hornoslezsko-ostravské župy.² Až do května 1945, kdy se nacistická administrace definitivně zhroutila, byly jednotlivé části českého Slezska od sebe odděleny policejní hranicemi.

Správní vývoj

Podle dohody z Mnichova bylo slezské pohraničí ČSR s převahou německého obyvatelstva zařazeno do 4. okupačního pásma, které mělo být obsazeno německým vojskem 6. - 7. října 1939. Další části již převážně českého Opavska a Bílovecka byly vzápětí zahrnuty do 5. pásma, okupovaného do 10. října 1939.³ Územní ztráty Česko-Slovenska byly 20. listopadu potvrzeny podpisem protokolu o nových hranicích s Německem.⁴ Oblast Hlučínska i Opavského Slezska s přilehlým pásem severní Moravy se tak ocitly v Německé říši, každá z nich ale v jiné říšské části.

Největší kus českého Slezska, území velké asi tři tisíce km², se stal základem nově utvořeného vládního obvodu Opava v říšské župě Sudety.⁵ Novou župu tvořily vládní obvody Cheb (Karlovy Vary), Ústí nad Labem a Opava, v jejím čele stál říšský komisař, pozdější místodržitel Konrad Henlein se sídlem úřadu v Liberci. Už 1. října 1938 vyšel Hitlerův výnos o správě sudetského území, ale trvalo půl roku, než se vybudoval administrativní aparát, jenž měl být příkladem pro zavádění okupačních systémů i

² Blíže viz PLAČEK, V.: *Ostravská průmyslová oblast...*, c. d., s. 22-26; GROBELNÝ, A.: *Hornoslezská průmyslová oblast v představách nacistů*. Slezský sborník, 65, 1967, s. 21-46.

³ Podrobněji a s uvedením pramenů BARTOŠ, J.: *Okupované pohraničí...*, c. d., s. 12-16.

⁴ KONEČNÝ, B.: *Změny hranic severovýchodní Moravy a Slezska po mnichovském diktátu*. Těšínsko, 1969, č. 4, s. 27-31, 1970, č. 3, s. 34-39.

⁵ K říšské župě Sudety blíže viz např. sborníky prací *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945*, sv. 1-6, Ústí nad Labem 1998-200; BARTOŠ, J.: *Okupované pohraničí...*, c. d.; z německých prací např. GEBEL, R.: *„Heim ins Reich!“*. Konrad Henlein und der Reichsgau Sudetenland (1938-1945). München 1999; ZIMMERMANN, V.: *Sudetští Němci v nacistickém státě*. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938-1945). Praha 1999.

v dalších chystaných záborech. V březnu 1939 byly definitivně vymezeny hranice župy, 14. dubna vyšel zákon o říšské župě Sudety a k 1. květnu 1939 byla slavnostně vyhlášena. Vládní obvod Opava tvořilo 15 venkovských okresů v čele s landráty a městský okres Opava, v jehož čele stál úřední vrchní starosta. Území českého Slezska tvořily celé politické okresy Opava (město i venkov), Bílovec, Bruntál, Frývaldov a Krnov. Ve „východních Sudetách“, jak se vládnímu obvodu Opava též říkalo, však byly slezské okresy v menšině, neboť tam patřilo ještě 8 okresů ze severní Moravy a okresy Lanškroun a Králíky, jež zasahovaly do východních Čech. Bývalé okresní úřady byly nahrazeny úřady landrátů a převzaté správní obvody byly jen mírně upraveny, např. k okresu Bílovec bylo znovu připojeno 5 obcí dříve zařazených k okresu Hlučín, byl zrušen statut města Opavy, jež byla sloučena s Kateřinkami, Kylešovicemi a Jaktaří v samostatný městský okres Opava. Přestavba správy byla ukončena v březnu 1939 a během války docházelo již jen dílčím změnám.⁶

Administrativní systém byl převzat z říšskoněmeckého vzoru, včetně úzké provázanosti státních a stranických struktur NSDAP, místo samosprávy byl zaveden vůdcovský princip. V čele obvodu stál vládní prezident, který řídil úřady landrátů v okresech. Okresní vedoucí NSDAP však byli podřízeni župnímu vedení NSDAP v Liberci. S mírnými změnami zůstala zachována struktura okresních (tzv. úředních) a krajských soudů, nově vznikly pracovní úřady. Mimořádně rozsáhlý byl bezpečnostní a represivní aparát, zvláště úřadovny tajné státní policie (např. jen na slezském území opavského vládního obvodu mělo gestapo vedoucí úřadovnu v Opavě, služebnu ve Frývaldově a přímo řízenou pohraniční stanicí ve Svinově u Ostravy), kriminální a pořádkové policie včetně četnictva, zpravodajské služby SD atd.⁷

Jedinou po Mnichovu odtrženou oblastí republiky, jež byla přiřčena přímo k Altreichu, k německé Staré říši, bylo Hlučínsko. Už výnos říšské kanceláře z 1. října 1938 počítal se začleněním Hlučínska k pruskému Slezsku, takže po krátkém období prozatímní správy společné se Sudetskou župou se stalo součástí okresu Ratiboř v opolském vládním obvodu říšské provincie Slezsko, od roku 1941 provincie Horní Slezsko. Přímo v Hlučíně nebylo sídlo žádného významného správního orgánu, snad až

⁶ KOLÁŘOVÁ, V. /KOLÁŘ, J./: *Příspěvek k politickosprávnímu vývoji Ostravska*. Průmyslové oblasti, 5, Ostrava 1975, s. 190.

⁷ Blíže viz např. ORLÍK, J.: *Opavsko a severní Morava za okupace*. Z tajných zpráv okupačních úřadů z let 1940-1943. Ostrava 1961; BARTOŠ, J.: *Základní charakteristika východních Sudet (vládního obvodu Opava) 1938-1945*. In: *Historie okupovaného pohraničí 1938-1945*, 3, Ústí nad Labem 1998, s. 7-24;

na služebnu gestapa, která tu působila v letech 1939-1940. Šlo o území o rozloze necelých 250 km², které tvořilo 32 obcí mezi Opavou a Ostravou.⁸

Pod tlakem mnichovských událostí přijala československá vláda rovněž polské ultimátum ze 30. září 1938, požadující odstoupení většiny území československého Těšínska Polsku. Šlo o široký příhraniční pás území, nazývaný Poláky „Zaolzie“, tedy celý okres Fryštát, téměř celý okres Český Těšín a několik obcí či jejich částí z okresu Frýdek. Toto území mělo rozlohu asi 830 km² a bylo obsazeno polským vojskem ve dnech 2. října (Český Těšín a okolí) a 4. až 11. října 1938 (ostatní části území). Složitá jednání o definitivním průběhu nové státní hranice na Těšínsku byla ukončena podpisem delimitačního protokolu 23. listopadu 1938, poslední protokol o úpravě hranice v prostoru obce Morávky v Beskydech byl podepsán 10. prosince 1938.⁹ Na zabraném území byla zavedena polská státní správa, okres Český Těšín byl spojen s polským okresem Cieszyn a spolu s okresem Frysztat se staly součástí Slezského vojvodství se sídlem správních úřadů v Katovicích.¹⁰

Za rok poté, po válečném přepadení Polska hitlerovským Německem, bylo i Těšínsko jako součást dobytých „východních území“ přiřčeno v říjnu 1939 k Německé říši.¹¹ „Výnos vůdce a říšského kancléře o začlenění a správě východních oblastí“ z 8. října 1939, který vešel v platnost 26. října, ukončil období vojenské správy. Okupační okres Těšín (Teschen) vznikl sloučením polských okresů Frysztat a Cieszyn. Svou celkovou rozlohou 1505 km² byl druhým největším okresem v celé Německé říši a rovněž počtem obyvatel (téměř 300 tisíc) patřil k největším. Okres tvořilo (v roce 1941) celkem 8 měst, 9 obcí s vlastní samosprávou a 15 úředních okrsků (z toho 2 městské - Fryštát a Karviná), sdružujících celkem 118 vesnic. K 1. dubnu 1944 došlo ke sloučení Karviné a

⁸ Blíže viz např. PAVELČÍKOVÁ, N.: *K problematice Hlučínska v době nacistické okupace*. In: Průmyslové oblasti, 3, Ostrava 1971, s. 92-99; táž: *Peripetie vývoje Hlučínska v letech 1938-1948*. In: Hlučínsko v proměnách času. Hlučín 1995, s. 64-72.

⁹ BORÁK, M.: *Zábor Těšínska v říjnu 1938 a první fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem (výběr dokumentů)*. Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 46, 1997, s. 206-248; týž: *Druhá fáze delimitace hranic mezi Československem a Polskem na Těšínsku v listopadu 1938 (výběr dokumentů)*. Tamtéž, 49, 2000, s. 51-94.

¹⁰ K poměrům na Těšínsku v době polského záboru i německé okupace viz např. MYŠKA, M.: *Z tajných zpráv NSDAP o Těšínsku*. Ostrava 1964; BORÁK, M.: *Na příkaz gestapa*. Nacistické válečné zločiny na Těšínsku. Ostrava 1990; Týž: *Svědectví Životic*. Těšínsko za druhé světové války a okolnosti životické tragédie. Český Těšín 1999.

¹¹ Podrobný přehled stavu výzkumu německé okupace viz komentované bibliografie BORÁK, M.: *Česká historiografie k dějinám Těšínska za druhé světové války 1939-1945*. In: Stan i potrzeby badań nad dziejami Śląska Cieszyńskiego. Cieszyn 2000, s. 106-118; NOWAK, K.: *Z historiografii polskiej na temat okupacji hitlerowskiej na Śląsku Cieszyńskim*. Tamtéž, s. 125-135.

Fryštátu, když k nim byly přiřazeny obce Darkov, Ráj a Staré Město; nový městský celek se nazýval Karviná-Fryštát (Karwin-Freistadt).¹²

Okres Těšín byl zařazen ke katovickému vládnímu obvodu říšské provincie Slezsko, v jejímž čele stál vrchní vládní prezident se sídlem ve Vratislavi. Protože však z hlediska účelné správy byla Slezská provincie příliš velkým celkem, byla zákonem ze 20. prosince 1940 (s platností od 18. ledna 1941) rozdělena na dvě části, na provincii Dolnoslezskou a Hornoslezskou. Katovický vládní obvod, kam patřilo Těšínsko, tvořil spolu vládním obvodem opolským provincii Horní Slezsko, jež měla svého vrchního vládního prezidenta v Katovicích. Ten byl zároveň župním vedoucím hornoslezského stranického obvodu NSDAP. V čele provincie tedy stál vrchní vládní prezident, vládní obvody vedli vládní prezidenti a těm byli podřízeni jednotliví představitelé okresů, landrátů.¹³ Výkonným orgánem šéfa civilní správy katovického vládního obvodu byl řídicí úřad, jehož aparát postupně zaváděl do měst a obcí německou správu (včetně výměny starostů a úředníků), prováděl dohled nad zdravotnickou službou, komunikacemi, kulturou, osvětou a školstvím, řídil finanční a celní správu. Soudní systém tvořily v katovickém vládním obvodu tři zemské soudy, podřízené vrchnímu zemskému soudu ve Vratislavi (po zřízení Hornoslezské provincie též v Katovicích), jimž podléhaly okresní úřední soudy, např. zemskému soudu v Těšíně podléhaly soudy v Bohumíně, Těšíně, Fryštátě, Jablunkově, Skočově a Strumieni. V Katovicích působil i zvláštní soud (Sondergericht), v roce 1942 byl zřízen další zvláštní soud v Bílsku s kompetencí pro obvody zemských soudů v Těšíně a Bílsku. Kromě toho zde působily ještě vojenské zvláštní soudy a stanné soudy gestapa. Značně rozvětvený byl zvláště policejní aparát. Výkonným orgánem administrativní moci byla pořádková policie, jejíž síly tvořila ve městech oddělení ochranné policie a v městečkách a vesnických obcích stanice četnictva. Kromě obávané služebny gestapa, podřízené vedoucí úřadovně ve Vratislavi (od dubna 1941 v Katovicích), byla v Těšíně i venkovská služebna SD a služebna kriminální policie. Vedlejší služebna těšínského gestapa byla zprvu i v Karviné, v Mostech u Jablunkova bylo stanoviště pohraniční policie.¹⁴

¹² Zemský archiv Opava (dále jen ZAO), fond Pověřenec říšského vedoucího SS - úřadovna Těšín, k. 1, statistické hlášení z r. 1941.

¹³ *Przemiany podziału polityczno-administracyjnego na obszarze dzisiejszego województwa katowickiego*. Studia i materiały z dziejów Śląska, t. X, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 346-347.

¹⁴ WRZOSEK, M.: *Administracja niemiecka na okupowanych terenach Górnego Śląska w okresie od 3 września do 25 października 1939 r.* Struktura organizacyjna i kompetencje. Studia Śląskie, Seria nowa, t. XXII, Opole 1972, s. 264-270; KONIECZNY, A.: *Pod rządami wojennego prawa karnego Trzeciej Rzeszy*.

Jen poslední, poměrně malá část Slezska, území o rozloze asi 800 km² - okres Frýdek, mírně okleštěný polským zábořem a zároveň mírně vyspravený o katastrální části několika obcí bývalého okresu Český Těšín, zůstal po Mnichově v rámci Česko-Slovenské republiky. Po příchodu německých okupantů, který se na Frýdecku odehrál už večer 14. března 1939, se toto území stalo součástí Protektorátu Čechy a Morava. Tento název vymyšlený okupanty vlastně falšoval skutečnost, neboť zapíral onen kus protektorátního Slezska na pravém břehu Ostravice, táhnoucí se od beskydských hor až k řece Odře u Ostravy. Už 16. března 1939 byl vydán Hitlerův výnos o zřízení protektorátu, který zaručoval českému obyvatelstvu „autonomní vývoj jeho národního života“ a upravoval i státní příslušnost.

Na protektorátním území zřídili nacisté dvoukolejný systém státní správy, když zachovali předválečné okresní úřady a nově zavedli oberlandráty, jež měly sloužit německému obyvatelstvu a zároveň kontrolovat české úřady. Oberlandrát byl zřízen i v Moravské Ostravě, jejíž význam jako správního střediska vzrostl po nařízení protektorátní vlády ze 29. května 1941, jímž byla Moravská Ostrava prohlášena statutární městem. Moravskoostravský okres byl zrušen a město bylo sloučeno s dvanácti sousedními obcemi, včetně osmi slezských obcí okresu Frýdek (Heřmanice, Hrušov, Kunčice n. O., Kunčičky, Michálkovice, Muglinov, Radvanice, Slezská Ostrava). Rozhodující úder proklamované autonomii zasadil v roce 1942 Heydrich novou organizací některých ústředních úřadů, omezením sítě správních institucí a zrušením dvoukolejnosti státní správy, kdy nové okresní úřady v čele s hejtmany byly takřka zcela germanizovány. Politický okres Frýdek byl od 1. června 1942 zrušen a včleněn do okresu Místek, od roku 1943 byly do jednoho města sloučeny Frýdek, Místek, Lískovec, Staré Město a Sviadnov, pod společným názvem Frýdek (Gross Friedeck).¹⁵

Populační vývoj

Górny Śląsk 1939-1945. Warszawa-Wrocław 1972, s. 42, 142-154, 272; ZAO, fond Říšský komisař pro upevňování německví, sl. 7, dopis těšínského landráta z 15. a 16. 7. 1941; Tamtéž, fond Pověřenec říšského vedoucího SS - úřadovna Těšín, k. 1, hlášení z r. 1941; Archiwum Państwowe (dále jen AP) Katowice, fond Regierungsbezirk Kattowitz (dále jen RK), č. 4555, k. 35-38, rozkaz velitele schupo ze 23. 9. 1939; SROKA, I.: *Górny Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie pod okupacyjnym zarządem wojskowym*. Katowice 1975, s. 126 a 138; Táž: *Policja hitlerowska w rejencji katowickiej w latach 1939-1945*. Opole 1997; KONIECZNY, A.: *W sprawie policyjnych grup operacyjnych Streckenbacha i von Woyrscha na Górnym Śląsku we wrześniu i październiku 1939 r.* Studia Śląskie, t. X, Katowice 1966, s. 2227-230; Táž: *Organizacja katowickiego gestapo 1939-1945*. Studia Śląskie, t. IX, Katowice 1965, s. 307-338.

¹⁵ KOLÁŘOVÁ, V.: *Příspěvek k politickosprávnímu vývoji...*, c. d., s. 191.,

Ve vládním obvodu Opava žilo přes 811 tisíc obyvatel, z toho asi 340 tisíc obyvatel na území českého Slezska. Podle předválečného sčítání lidu převažovali ve slezských okresech Krnov (95%), Frývaldov (96%) a Bruntál (98%) zcela jednoznačně Němci nad Čechy, česká většina byla jedině v okresech Opava (56%) a Bílovec (74%). Místní občané (Němci i Češi) se na základě smlouvy mezi ČSR a Německou říší ze 26. listopadu 1938 o otázkách státního občanství a opce mohli stát německými státními příslušníky, nebo mohli optovat pro československou státní příslušnost, ovšem za cenu odchodu z okupovaného území. Po okupaci zbytku republiky v březnu 1939 již toto ustanovení ztratilo smysl a německé úřady považovaly optanty za říšské příslušníky české národnosti. Obyvatelé, kteří se zde narodili před rokem 1910 a měli zde 10. října 1938 stálé bydliště, mohli automaticky získat německou státní příslušnost s právy říšských občanů. Přesto se při sčítání lidu v roce 1939 k Čechům ještě hlásilo např. v okrese Bílovec 62% obyvatel, v okrese Opava-venkov 56 %, v okrese Opava-město 19% , zatímco v okresech Bruntál, Frývaldov a Krnov tvořili Češi už jen zcela zanedbatelnou jednu desetinu procenta. Po stránce materiální byli postaveni naroveň Němcům, což je zvýhodňovalo oproti Čechům v protektorátu; na rozdíl od nich však byli vystaveni mnohem výraznějšímu národnostnímu útlaku a germanizaci, měli též omezenější možnosti existenčního uplatnění.

Na Hlučínsku žilo asi 50 tisíc obyvatel, kteří se podle posledního předválečného sčítání z roku 1930 hlásili z 95 % k národnosti české. Byli však nadále národnostně nevyhraněnou skupinou, se specifickým pojetím pojmu *národ* či *národnost*, nad něž ve svém systému hodnot kladli spíše pojmy *rodina* či *domov* v úzce regionálním smyslu. Souviselo to s historickým vývojem území, které až do roku 1920 po téměř dvě stě let patřilo Prusku. Hned po Mnichovu se ukázalo, že přesně stejný počet místních obyvatel (95 %) se v lednu 1939 přihlásil k národnosti německé. Říšský zákon č. 300 z roku 1938 jim umožnil, aby okamžitě a jednorázově získali německou státní příslušnost s právy říšských občanů. Na rozdíl od poměrů v protektorátu, v Sudetech či na Těšínsku tak zůstalo na Hlučínsku jen zcela nepatrné množství obyvatel bez německé státní příslušnosti.

V polském záboru Těšínského Slezska žilo asi 230 tisíc obyvatel, z toho 54% Čechů, 32% Poláků a necelých 8% Němců. Polské státní občanství bylo přiznáno jen Polákům a usedlíkům, kteří tu měli domovské právo již před listopadem 1918. To spolu s obavami

z národnostní perzekuce způsobilo odchod asi 30 tisíc Čechů a 5 tisíc Němců z Těšínska, mnohdy vynucený, a vedlo i k dalším změnám v národnostní skladbě obyvatel. Z vnitrozemí Polska se vraceli někdejší polští emigranti a noví přistěhovalci, mnozí místní Češi se v obavách o svůj majetek přihlásili k Polákům. K zásadní změně struktury obyvatelstva došlo hned po příchodu německých okupantů, kteří provedli první krok směřující k poněmčení obyvatel Těšínska. Posloužila k tomu policejní registrace obyvatelstva, jíž se lidově říkalo „palcówka“, protože jeden výtisk formuláře, který nahrazoval osobní průkaz totožnosti, byl opatřen otiskem palce přihlašované osoby. Vysvětlivky umožňovaly uvést i "šlonzácký" jazyk a národnost, čehož využila téměř polovina obyvatel Těšínska.¹⁶ Většinou se domnívali, že tak na okupanty vyvzráli: nevystavili se nebezpečí postihu pro národnost polskou nebo českou, ani se nekompromitovali přijetím národnosti německé. Přiznání slezské národnosti bylo v atmosféře nátlaku a hrozeb do značné míry otázkou taktiky, snahy "zamaskovat se" a bez větší újmy přečkat na rodné půdě okupaci, v jejíž krátkodobost se ještě všeobecně věřilo. Takové rozhodnutí podporovala i katolická církev a prostřednictvím západního rozhlasu i polská emigrace. Také proto se v bývalém polském okrese Cieszyn přihlásily ke slezské národnosti téměř tři čtvrtiny obyvatel; na českém Těšínsku tomu tak bylo pouze na Jablunkovsku, zatímco v bývalých soudních okresech Bohumín, Fryštát a Český Těšín se za Slezany prohlásila jen pětina až třetina obyvatel. Netušili, že nacisté této skutečnosti záhy zneužijí jako donucovacího prostředku při realizaci své germanizační akce německé volkslisty. Přesto i tady pořád mnoho obyvatel germanizaci odolávalo - podle výsledků policejní z prosince 1939 se v české části Těšínska k národnosti německé hlásilo 17, 8 % a ke slezské 36, 3% obyvatel, zatímco k polské 23, 9% a k české 21, 5 % obyvatel.¹⁷

V okrese Frýdek žilo před válkou asi 115 tisíc obyvatel, v naprosté většině Čechů (94%), ale též 4% Němců a 1% Poláků. Hned po příchodu německých okupantů získali protektorátní Němci německou státní příslušnost a začal se na ně vztahovat říšskoněmecký právní řád, který z nich vytvářel zvláštní privilegovanou kastu. Podle

¹⁶ AP Katowice, fond RK 2803, fol. 225, 244, 295. V okupačním okrese Těšín se při registraci v prosinci 1939 přihlásilo 284 951 obyvatel, z toho 126 593 k národnosti slezské, 66 788 k polské, 46 567 k české, 41 522 k německé, 1928 k židovské, 297 k ukrajinské a 1256 k jiné národnosti.

¹⁷ SROKA, I.: *Policyjny spis ludności w rejencji katowickiej (17 - 23 grudnia 1939 roku)*. Zaranie Śląskie, 1969, s. 361-366; PALLAS, L.: *Nacistická národnostní politika na Horním Slezsku 1939-1945*. Slezský sborník 1981, s. 28; Týž: *K nacistické národnostní politice na Horním Slezsku včetně Těšínska v letech 1939-1945*. Slezský sborník, 1981, s. 262.

výnosu říšského ministerstva vnitra z 29. března 1939 se mohly německými státními příslušníky stát i další osoby, pokud vyhovely podmínkám pro přijetí (např. smíšená manželství, německý původ aj.). Pro Čechy byla zavedena protektorátní příslušnost, jež je opravňovala zastávat na území protektorátu veřejné funkce a vstupovat do zaměstnání, na rozdíl od ostatních slezských oblastí měli zde i poměrně široká národní práva. Podle prováděcího vládního nařízení z 11. ledna 1940 se protektorátními příslušníky měli stát především ti bývalí česko-slovenští občané, kteří měli 16. března 1939 bydliště nebo domovské právo v některé obci na území protektorátu. Kromě nich také ti, kdož měli 10. října 1938 bydliště v některé obci na území připojeném k Německé říši a uchovali si česko-slovenské státní občanství či je znovu nabyli opcí podle smlouvy s Německem. Této možnosti využila i řada českých občanů ze zabraného území českého Slezska.

Ekonomický a sociální vývoj

Pomnichovské rozbití ostravské průmyslové oblasti a jejího zázemí vedlo k vážnému narušení dosavadních vazeb ve výrobní sféře i v dodavatelsko-odběratelských vztazích, projevilo se v nežádoucích přesunech pracovních sil i v zásobovacích potížích a negativně ovlivnilo chod hospodářství nejen ve zbytku Ostravska patřícím ještě k Československé republice, ale i na odtrženém území Sudet, Hlučínska a Těšínska. Dřívější mezipodnikové kooperační vztahy nebylo vždy možno nahradit vhodnými zahraničními kontakty, přerušené dopravní spoje znemožňovaly spojení podniků i dodávky surovin. Polsko i Německo musely umožnit přechod hranic ze svých záborů tisícům dělníků docházejících na Ostravsko denně za prací, v obou záborech docházelo k hromadnému propouštění českých dělníků. Situaci komplikoval i silný příliv uprchlíků ze zabraného území do vnitrozemí, což působilo potíže zvláště na Ostravsku a Frýdecku. Poruchy v dodávkách potravin, například mléka, dováženého dříve z Hlučínska, Opavska a Bílovecka, musely být kompenzovány dodávkami ze vzdálené Hané a Slovácka. Ztráty průmyslového potenciálu i strategických vojenských opevnění přispěly k tomu, že druhá republika se stávala stále více závislou na nacistickém Německu.¹⁸

¹⁸ Blíže viz PROKEŠOVÁ, N.: *Následky mnichovské dohody pro ostravskou průmyslovou oblast*. Slezský sborník, 67, 1969, s. 1-30; MYŠKA, M.: *Ostravsko mezi Mnichovem a 15. březnem 1939*. Slezský sborník, 61, 1993, s. 257-276, 404-423.

Slezské okresy východních Sudet měly spíše zemědělský ráz, což platilo zvláště o okrese Opava-venkov. Ke zdejší průmyslovým podnikům patřily například Branecké železárny, řetězárna v Malé Morávce, vagónka ve Studénce-Butovicích, strojírna, textilka a výroba varhan v Krnově, továrna na šicí stroje Minerva a továrna na jutu v Opavě, Mannesmannova válcovna trub ve Svinově, gumárenská výroba v Odrách, strojírenské závody v Bílovci a Vrbně, papírna v Žimrovicích, nově otevřené doly na železnou rudu v Jeseníkách, výkonná elektrárna v Třebovicích. Až na výjimky byly zdejší průmyslové podniky zastaralé a výroba byla značně roztráštěná. Hlučínsko získalo dva kamenouhelné doly v Petřkovicích (Oskar a Anselm), jinak zde byly jen menší strojírenské závody. Značná část zdejších obyvatel, zvláště řemeslníků a stavebních dělníků, docházela už před zábohem za prací do Německa a proto připojení Hlučínska k Říši uvítala.

Těšínská část záboru byla naopak silně průmyslová. Polsko zde získalo celkem 16 kamenouhelných dolů, 4 koksovny, moderní vysoké pece v Třineckých železárnách, Hahnovu rourou a drátovny v Bohumíně, kovožavody ve Fryštátě aj. Těžba uhlí a výroba železa či koksu však nenacházely na polském trhu dostatečný odbyt, takže i přes hromadné vypovídání kvalifikovaných českých a zčásti i německých pracovníků rostla nezaměstnanost. Teprve zajištění exportních zakázek, zapojení do polské zbrojní výroby a obnovení přeshraniční výrobní kooperace počátkem roku 1939 vedlo ke zlepšení situace. Rovněž ve válečném hospodářství Říše zaujímal okres Těšín mimořádně důležité postavení, především pro těžbu koksovatelného uhlí, vyspělé hutnictví a kovožpracující průmysl, což spolu s průmyslem chemickým, energetickým, dřevařským a dobrou dopravní sítí dokazovalo ekonomický význam oblasti. Z hlediska sociální struktury bylo důležité, že většinu zaměstnaného obyvatelstva tvořili průmysloví dělníci s dobrou kvalifikací, kteří zhruba ze 70 % pracovali v hornictví a hutnictví.

Ve zbytku republiky na Ostravsku zůstalo jen 14 kamenouhelných dolů, většinou ve slezskoostravské oblasti. Z větších závodů stojí za zmínku železárny a válcovna v Karlově huti v Lískovci u Frýdku, papírna ve Vratimově, chemické závody v Hrušově a textilky ve Frýdku. Podniky se snažily vyrovnat s přílivem uprchlíků ze zabraného území, např. v lednu 1939 se v báňském průmyslu podařilo najít práci pro 60 % horníků vypovězených z Těšínska.

Nacisté si byli mimořádné hodnoty zdejšího průmyslu dobře vědomi a proto se jej snažili co nejrychleji získat do svých rukou. Nejprve v Sudetách a na Hlučínsku, posléze na Těšínsku i v protektorátní části Slezska zabírali podniky nejrůznějšími způsoby, od arizace židovského majetku až po dosazování německého vedení a nucenou správu majetku, nucené výkupy akcií atd. Na rozdíl od protektorátu se v odtržených oblastech snažili germanizovat i osazenstva podniků, k čemuž využívali systému nucené práce. Na Těšínsku prováděli konfiskaci polských majetků i v zemědělství, méně se jim dařila germanizace obchodu a řemesel, zvláště v protektorátu a v Sudetách.¹⁹

Ekonomika okupovaných oblastí se postupně přizpůsobovala říšským poměrům a začínala se řídit potřebami válečných plánů. Prvky řízeného totalitního hospodářství umožňovaly regulovat pohyb pracovních sil i mezd, likvidovat nezaměstnanost a měnit strukturu průmyslu ve prospěch odvětví zaměřených na válečnou výrobu. Snižovala se produkce lehkého a spotřebního průmyslu, výkony stavebnictví a služeb ve prospěch těžkého průmyslu. Militarizace průmyslu tak zásadně změnila strukturu zaměstnanosti. V řadě oborů docházelo ke ztrátám kvalifikovaných odborníků a k nadměrnému opotřebení výrobních fondů. Těžba uhlí v karvinských dolech i výroba koksu neustále stoupaly, přírůstků však bylo dosahováno rabovacími extenzivními metodami těžby, vyššími stavy pracovníků, jejich nadměrným pracovním zatěžováním aj. Přestože investiční výstavba či inovační programy ve výrobní sféře byly dlouhodobě omezovány, vznikaly i za války nové provozy, zaměřené výhradně na zbrojní výrobu - např. Vítkovické železárny začaly budovat Jižní závod v Kunčicích, Třinecké železárny rozšířily elektrárnu, uvedly do provozu druhou ocelárnu a novou slévárnu ocelolitiny na housenkové pásy k tankům. Závody, které se nedokázaly přizpůsobit válečným výrobním programům, byly nemilosrdně likvidovány. Proto např. továrna Mücke-Melder ve Fryštátě začala místo kovového nábytku vyrábět plechy na obrněná a pancéřová vozidla, generátory na dřevoplyn a lokomotivní tendry. Výrobní kapacity sudetských textilek a drobných kovozávodů přecházely na zbrojní výrobu, přemísťovaly se sem i některé výroby z bombardovaného Německa. Největší růst produkce byl požadován v roce 1941, kdy začala válka na východní frontě, a v roce 1943, kdy válka přerostla do

¹⁹ Blíže o ekonomickém a sociálním vývoji v jednotlivých oblastech Slezska viz GROBELNÝ, A.: *Národnostní politika nacistů a český průmysl 1938-1945*. Se zvláštním zřetelem k Moravě a Slezsku. Ostrava 1989, s. 27-84; PAVELČÍKOVÁ, N.: *Ostravská oblast v letech nacistické okupace (1938-1945)*. Opava 1990; PLAČEK, V.: *Ostravská průmyslová...*, c. d., s. 9-26; BARTOŠ, J.: *Základní charakteristika...*, c.d., s. 16-19.

totální podoby. Ale i na konci války bylo právě území Slezska a protektorátu jednou z posledních hospodářských bašt Říše, neboť její zbrojní výroba v jiných oblastech byla už silně narušena bombardováním a postupem spojeneckých vojsk. Také zemědělská výroba byla pro vedení války velmi důležitá, zcela však závisela na mocenském systému povinných dodávek.

Pro zvýšenou válečnou výrobu bylo nutno zajistit dostatek pracovních sil. Právě v odtržených oblastech Sudet, Hlučínska a Těšínska byla ve značné míře využívána práce válečných zajatců, vězňů z poboček koncentračních táborů, tzv. dělníků z Východu (zvl. Ukrajinců) i nuceně nasazených Poláků. V protektorátní části šlo o širokou mobilizaci českého obyvatelstva, při níž se kombinovala politika mzdových pobídek a slibů sociálních výhod s metodami zastrašování, např. s hrozbou totálního nasazení na práce do Říše. V říšských částech Slezska se pro místní Němce užívaly spíše výzvy k projevům politické a národní obětavosti při stupňování pracovního úsilí, kombinované s hrozbou rukování na frontu.

V posledních válečných letech se některé výrobní podniky a jejich obslužná zařízení stávaly terčem leteckého bombardování, jež někdy způsobilo větší hmotné škody i oběti na životech, jak tomu bylo např. při kobercovém náletu spojeneckého letectva na Ostravu a okolí 29. srpna 1944.²⁰ Na samém konci války byly některé oblasti, zvláště Hlučínsko a Opavsko, těžce postiženy přímými osvobozovacími boji, avšak hlavní průmyslová centra (Ostrava, Třinec, Bohumín) byla uchována bez větších poškození.

Politický a národnostní vývoj

Ihned po záboru českého Slezska Německem se veškeré politické dění odehrávalo výhradně v režii jediné povolené politické strany - Henleinovy Sudetoněmecké strany, jež přecházela do struktury říšské NSDAP. Opozice z řad německých aktivistů agrární a křesťanskodemokratické strany již dávno neexistovala, němečtí sociální demokraté a komunisté urychleně odcházeli do exilu. Jejich zbytky byly vystaveny tvrdé perzekuci. Veškerá moc v rukou nacistů, ve stranických orgánech a jejich složkách a organizacích ve státních orgánech všeho druhu až po vojsko a policii. Vznikl i systém speciálních institucí a organizací, jež měly na zabraném území provádět germanizaci, většinou pod vedením

²⁰ MATÝSEK, J.: *Bombardování Moravské Ostravy v letech 1944-1945 ve světle archivních dokumentů*. Ostrava, 5, 1969, s. 220.

složek SS a policie. Patřil sem úřad říšského komisaře pro upevňování německví, který měl svého pověřence i ve východních Sudetech, župní úřad pro národnostní otázky, které měl své pověřenci i v místních organizacích NSDAP, úřad pro rasové a osídlovací otázky, štáby pro přesídlování při župním vedení ústředny Volksdeutsche Mittelstelle aj. V září 1942 byly tyto funkce institucionálně i personálně sjednoceny zřízením štábu zmocněnce říšského komisaře pro upevňování německví ve Fulneku. Úřadům pro národnostní práci při NSDAP podléhaly i německé národnostní spolky.

První vlna zatýkání a věznění bezprostředně po záboru pohraničí směřovala proti politickým odpůrcům z řad německých antifašistů, místních českých aktivistů a židů. Posledním politickým aktem, jehož se ještě smělo zúčastnit české obyvatelstvo, byly volby do říšského sněmu 4. prosince 1938. Volby už samého počátku byly nacisty zmanipulovány: odehrávaly se pod propagandistickým nátlakem a mnohdy i terorem nacistických bojůvek, byli k nim připuštěni je říšští příslušníci bez tzv. optantů, Češi dostávali hlasovací lístky odlišné barvy atd.

Přes tento mohutný nátlak hlasovalo proti nacistické moci 16, 5% českých obyvatel (což tvořilo 93 % všech hlasů proti), a 2, 5% jejich hlasů patřilo k neplatným (což tvořilo 68 % neplatných hlasů). Češi tak dali najevo svůj nesouhlas s okupací, proto se nacistická národnostní politika zaměřila na posílení germanizačních kroků. Přihlášení se k české národnosti nebylo sice možno postihovat, avšak už 2. prosince byl zaveden zákaz používat češtiny jako úředního jazyka, všechny veřejné úřední názvy byly převedeny do němčiny, bylo zakázáno veřejně užívat české pozdravy, naopak bylo přikázáno uctívat nacistické a německé symboly a zdravít po nacistickém způsobu.

Všechny české politické strany ihned zanikly, nacistická NSDAP byla určena výhradně Němcům, stejně jako její složky a organizace (snad s výjimkou Německé pracovní fronty). Na rozdíl od protektorátu nebyla povolena ani žádná kolaborantská zájmová česká organizace, ztroskotal i pokus o založení Obce českého lidu v Sudetech, která proklamovala spolupráci s Němci, stejně jako vydávání Věstníku české menšiny v Novém Jičíně. Od 14. října 1938 likvidoval zvláštní komisař české spolky a organizace, a do srpna 1940 zrušil skoro všechny významnější české spolky. Většinu jejich majetku v hodnotě asi 142 milionů marek převzala NSDAP a její složky. Zanikly či byly spojeny s německými též spolky a družstva konzumního charakteru a záložny. V roce 1942 už nezbyl v celé župě jediný český spolek, až na hasičské sbory, které však byly

reorganizovány podle nacistického vzoru, zařazeny do rámce pořádkové policie pod německé velení a nesměly už pořádat své tradiční veřejné akce. Všechny státní úřady byly bez výjimky osazeny výhradně Němci. Čeští starostové a členové obecních samospráv byli už nařízením z 10. října 1938 zbaveni svých funkcí spolu s německými komunisty, antifašisty a židy. V čistě českých oblastech však nemohla být tato směrnice v úplnosti dodržena, ale i tam (až na pár výjimek) býval starostou či úředním vedoucím jmenován Němec.

České obyvatelstvo v Sudetech stejně jako na Hlučínsku (a tam ještě výrazněji) bylo zbaveno všech základních politických a národnostních práv, Češi byli místními Němci neustále hlídáni, kontrolováni a šikanováni a zastrašováni, žili v trvalé nejistotě ve strachu z projevů nevráživosti a nenávisti, jež mnohdy přerůstaly v projevy otevřeného teroru. Nacistické zákony umožňovaly ukládat vysoké tresty za politické a hospodářské delikty. Hrůzu budily teroristické akce gestapa, jež mohl uvěznit a poslat politické odpůrce nacistů k likvidaci do koncentračních táborů i bez rozhodnutí soudu. Početní převaha Němců v této oblasti, jejich zášť vůči českému obyvatelstvu, podněcovaná dlouhodobě nacistickou propagandou, znalost českého chování a psychologie, to vše výrazně zhoršovalo postavení místních Čechů, např. ve srovnání s protektorátním vnitrozemím. Šlo o trvalý, každodenní a všestranný tlak, jehož cílem bylo odstranění českého živlu z tohoto území, jak to napovídaly zprávy o chystaném vysídlování, nucené nasazování Čechů na práce do Říše apod.

Na rozdíl od německého záboru Opavska a Hlučínska netrval polský zábor Těšínska ani celý rok. Místní Poláci své přičlenění k Polsku většinou s nadšením uvítali, i když i oni začali záhy projevovat nespokojenost s některými jevy, například se zhoršením sociálních poměrů dělnictva, s podhodnocením koruny vůči zlotému při výměně oběživa, s omezováním demokratických prvků ve veřejném a politickém životě, s komisařskou držbou obcí, s obsazováním klíčových funkcí přistěhovalci z vnitrozemí Polska apod. Místní Češi byli hospodářsky diskriminováni, vyvlastňováni, propouštěni ze zaměstnání a nuceni k vysídlení, veškeré jejich národní projevy včetně školství, kultury či veřejného užívání mateřské řeči byly zakázány. Jen o něco lépe na tom byli místní Němci. České organizace a spolky byly bez výjimky rozpuštěny a jejich jmění bylo zabaveno. Vůdčí politickou silou byl Tábor národního sjednocení, jehož součástí se stal i Svaz Poláků v Československu. Jedinou legální opozici představovala Polská socialistická

strana, s níž se v říjnu 1938 sloučila Polská socialistická strana dělnická. Činnost českých politických stran byla zakázána, jejich známí funkcionáři museli z Těšínska odejít pracovat ilegálně, což se týkalo zvláště komunistů a části agrárníků. Činnost odborů byla zakázána. Opět se rozhořely bratrovražedné boje teroristických bojůvek, jež způsobily řadu obětí na obou stranách. Teprve hrozba konfliktu s Německem po nacistické okupaci zbytku Československa zklidnila zjitřené vášně, ale osud Těšínska i celého Polska byl již zpečetěn.

Mimořádný strategický a ekonomický význam nově utvořeného okupačního okresu Těšín se odrazil ve specifické podobě nacistické okupační politiky, v mnohém odlišné od poměrů v protektorátu. Široce rozvětvený administrativní a zvláště policejní aparát prostřednictvím nově zavedených zákonů a nařízení i nejrůznějšími formami teroru usiloval o to, aby zajistil co největší využití zdejšího průmyslového potenciálu pro válečné hospodářství Říše a dosáhl co nejrychlejší germanizace celé oblasti.

Podle představ nacistů měli na území přiřčeném k Německé říši žít pouze Němci. Cílem okupační politiky však tady nebylo masové vysídlování a fyzická likvidace zdejších neněmeckých obyvatel, protože jejich kvalifikovanou pracovní sílu nutně potřebovali pro válečné hospodářství Říše a sotva by ji mohli rychle a bez potíží nahradit německou kolonizací. Schůdnější cestou se měla stát germanizace obyvatel prostřednictvím akce tzv. německé volkslisty, která byla největší nacistickou germanizační akcí v Evropě (týkala se téměř tří milionů převážně polských občanů). Vyšli z předpokladu, že vzhledem k nejasnému národnímu vědomí značné části obyvatelstva se jim diferencovaným přístupem k jeho jednotlivým skupinám podaří úplně poněmčit ty vrstvy, které odpovídaly nacistickým kritériím rasovým, národnostním, politickým a duchovním, což podle jejich názoru byla většina zdejších obyvatel. Ty skupiny obyvatelstva, které nacistickým podmínkám neodpovídaly nebo germanizaci otevřeně odmítaly, měly být likvidovány či vysídleny do Generálního gouvernementu a nahrazeny německými kolonisty.

Na Těšínsku okupanti dovedně využili faktu, že značná část zdejších obyvatel se považovala za Slezany, "Šlonzáky", u nichž vědomí místního původu převažovalo nad vědomím národní příslušnosti. Mělo to své příčiny historické - vždyť během života jedné generace změnilo Těšínsko celkem pětkrát státní příslušnost i režim, což nemohlo zůstat bez následků. Část obyvatel se v obavách o svou existenci mnohdy raději přiklonila k

vládnoucí moci i národnostně. Nacisté nakonec došli k závěru, že zdejší "smíšené obyvatelstvo", přestože se neskládá jen z německých žvlů, je po staletí pod vlivem německé kultury a je schopno poněmčení.

Výsledky policejní registrace obyvatelstva z prosince 1939 posloužily okupačním úřadům při akci německé volkslisty. Šlo o vytvoření seznamů občanů německé národnosti v přiřčených východních územích Říše, jež byly vedeny úřadem vrchního vládního prezidenta. První instancí pro zápis do tohoto "německého národního soupisu" (Deutsche Volksliste, DVL) byly pobočky zřízené při úřadu landráta, proti jejichž rozhodnutí existovala možnost odvolání ke třem dalším institucím. V Těšíně byla "Zweigstelle DVL" zřízena v dubnu 1941, ale vlastní akce zápisů tu byla zahájena až v prosinci 1941. K zápisu do seznamu nestačilo jen přihlášení se k německé národnosti, ale bylo zapotřebí podat důkaz o německém původu, rase a politickém postoji. Nacisté předpokládali, že se jim podaří získat pro velkoněmecký národ většinu obyvatel. Když ale přihlášky do volkslisty přibývaly příliš pomalu, byl stanoven jako poslední termín k podání přihlášky 31. březen 1942. Docházelo k častým projevům úředního nátlaku a mnohde i teroru vůči osobám, které ze odmítaly zapsat, přestože byly německého původu. Takovými podle mínění nacistů byli především občané, kteří při policejní registraci uvedli slezskou národnost. Mnozí z nich se nyní odmítali hlásit jako Němci a vraceli se ke své polské nebo české národnosti. Zvláště Polákům pak za odmítnutí zápisu hrozilo věznění, vysídlení, deportace do koncentračního tábora a jsou známy i případy jejich fyzické likvidace. Tato atmosféra nejistoty a strachu hrála významnou roli při rozhodování o podání přihlášky, stejně jako nejednotná praxe místních úředních činitelů při rozhodování o jejím přijetí.²¹

Volkslista dělila do ní zapsané osoby na čtyři skupiny s různým právním postavením.²²

Do první skupiny byli zařazeni ti, kdo vystupovali už před začátkem okupace jako Němci. Museli prokázat, že již tehdy byli členy německých organizací, že se aktivně proněmecky projevovali (např. veřejným užíváním němčiny, odmítnutím služby v

²¹ IZDEBSKI, Z.: *Niemecka lista narodowa na Górnym Ślasku*. Katowice 1946, s. 101-197. Zde je opis prvního výnosu o německé volkslistě, vydaného W. Frickem, R. Hessem a H. Himmlerem 4. března 1941, včetně dalších výnosů a prováděcích nařízení; PALLAS, L.: *Nacistická národnostní...*, c. d., s. 48-55.

²² Následující popis skupin DVL podle IZDEBSKI, Z.: c. d., s. 54-63; POSPIESZALSKI, K. M.: *Polska pod niemieckim prawem 1939-1945 (Ziemie Zachodnie)*. Poznań 1946, s. 49-52.

československé či polské armádě). Získali německou státní příslušnost se zpětnou působností od 26. října 1939.

Do druhé skupiny patřili ti, kteří před okupací sice nevystupovali aktivně proněmecky, ale zachovali si německou národní příslušnost, pokud se ovšem nestýkali s Poláky a nebyli např. členy polských organizací. Vztahovaly se na ně stejné právní normy jako na první skupinu, získali okamžitě nejen německou státní příslušnost, ale i práva říšských občanů. Do NSDAP však směli být přijati jen příslušníci I. skupiny. Osoby obou skupin, pokud měly slovansky znějící jména a příjmení, musely si je změnit na jména německá.

Do třetí skupiny patřily:

a) osoby německého původu, ovlivněné stykem s Poláky, ale schopné stát se opět "plnohodnotnými" příslušníky německého národa;

b) osoby neněmeckého původu, které žily ve smíšeném manželství s osobou německé národnosti, přitom ta osoba musela mít v manželství prokazatelně rozhodující vliv;

c) osoby z národnostního hlediska nevyhraněné, většinou nemluvící německy, ale přiklánějící se k německé kultuře a místním rodovým původem. Sem patřili všichni ti, kteří při policejní registraci uvedli slezskou národnost, ale v jiných oblastech včleněných do Říše také Hornoslezané, Kašubové nebo Mazuři. Pokud se někteří z nich přihlásili k německé národnosti už před okupací, mohli být zapsáni do skupiny první nebo druhé. Pokud se ale projevovali protiněmecky, byli ze zápisu do volkslisty vyloučeni.

Volkslistářům III. skupiny nebyla zprvu přiznána německá státní příslušnost, teprve nařízením ze 31. 1. 1942 jim byla udělena na zkušební dobu deseti let. I když jim tato výhoda mohla být kdykoliv odebrána, přece jim přinesla určitý pocit jistoty: návrat vlastnického práva a zrušení komisařské držby jejich majetku. Tajné plány nacistů však počítaly s jejich přesídlením do čistě německého prostředí "staré říše", kde teprve měl být proces jejich znovuněmčeni dokončen.

Do čtvrté skupiny patřili obyvatelé německého či "slezského" původu, kteří politicky splynuli s Poláky, byli členy polských organizací a vystupovali protiněmecky. Patřili sem i někteří Poláci, u nichž se nepočítalo s germanizací. Německá státní příslušnost jim mohla být přiznána jen zcela výjimečně zvláštním právním aktem na zkušební dobu deseti let, do obdržení státního občanství však byli pokládáni za "chráněnce" Říše bez státní příslušnosti. Byl jim zkonfiskován majetek, rasově vyhovující děti jim byly

odebírány k poněmčení. Měli být internováni v pracovních táborech a v případě odporu likvidováni.

Osoby zapsané do volkslisty obdržely úřední potvrzení, jež kromě písemného sdělení již svým zabarvením naznačovalo, do které skupiny volkslisty byl žadatel přijat. Volkslistáři I. a II. skupiny měli doklady v barvě modré, III. skupina měla doklady v zelené a IV. v červené barvě. Těmto dokladům se začalo lidově říkat "volkslista". Pro mnohé místní občany bylo potvrzení o zápisu do volkslisty mimořádně důležité, neboť mohlo někdy rozhodnout i o jejich právu na život.

Naprostá většina volkslistářů na Těšínsku patřila do třetí skupiny. Oproti Polákům a Čechům měli některé dílčí výhody - mohli např. vlastnit rozhlasový přijímač, dostávali vyšší přiděly potravin atd. Jejich postavení bylo přesto značně nejisté. Majetek jim měl být definitivně vrácen až po uplynutí oněch deseti let podmíněčné lhůty pro přiznání státní příslušnosti. Nesměli být přijímáni do NSDAP, mohli se však stát členy SA, SS a ostatních stranických složek. Měli závazek jednoho roku povinné práce pro Říši, nesměli zastávat vedoucí místa či úřední funkce, nemohli bez předchozího povolení studovat vyšší školy aj. Manželství mohli uzavírat jen s Němci nebo s osobami ze své skupiny, v žádném případě s příslušníky jiných národností, tedy ani s Čechy nebo s Poláky.

Nejtíživějším závazkem volkslistářů byla povinnost vojenské služby ve wehrmachtu, na niž doplatily stovky místních mladých mužů svými životy. Nacisté měli zájem na rychlém doplňování svých frontových jednotek, proto tak pospíchali s dokončením akce volkslisty. Někteří branci byli odvedeni již na základě své "slezské" národnosti, dávno před výnosem o volkslistě. Mnohým z nich nebyla později volkslista vůbec přiznána, nebo padli na frontě ještě před rozhodnutím o jejím přiznání. Proto se odvedenci, kteří obvykle získali národnost po otci, snažili vyhnout nástupu vojenské služby (nebo si vymoci propuštění z vojenské služby po dosažení plnoletosti) tím, že se přihlásili k české či polské národnosti, což však obvykle mělo za následek přísný trest (vysídlení, nucené práce, předání gestapu, koncentrační tábor). Propagační akce nacistů, spočívající v udělování definitivních občanských práv vybraným příslušníkům III. skupiny volkslisty v odměnu za hrdinství na frontě a za vojenské zásluhy o Německou říši zůstávaly bez větší odezvy. Naopak se množily případy dezertce i se zbraní během vojenských dovolenek a

útěky k "zeleným kádrům" v beskydských horách, stejně jako přeběhnutí přes frontu do spojeneckých vojsk.²³

Přijetí německé volkslisty bylo mnohem častější u osob, jimž v případě odmítnutí zápisu hrozilo vyvlastnění majetku, ztráta koncese či jiné ohrožení životní existence jejich rodin (patřili sem zvláště zemědělci, obchodníci, živnostníci, důchodci). Naopak neúspěšněji germanizaci vzdorovali dělníci ze závodů s důležitou válečnou výrobou a horníci, za které nebylo rovnocenné náhrady z jiných zdrojů pracovních sil. Pokus o přesazení zdejších horníků do Porúří skončil neúspěchem, pokus o repatriaci jihotyrolských horníků na Karvinsko se ani nerealizoval.²⁴

V červnu 1943 byly shrnuty první výsledky zápisů do volkslisty v katovickém vládním obvodu. Bylo podáno již 1 300 000 přihlášek, z toho 900 000 bylo zařazeno do III. skupiny. Pro okres Těšín se dochovaly údaje z 1. října 1943: z celkem 297 400 obyvatel okresu bylo do DVL přijato 205 300 osob, tj. 69 % (z toho I. skupina 3000, II. skupina 22 000, III. skupina 180 000 a IV. skupina jen 300 osob), dosud nerozhodnuté byly žádosti 4900 osob. Ostatní obyvatelstvo okresu tvořilo 33 700 Poláků, 14 100 Němců a říšských Němců, 890 německých osadníků a 38 500 příslušníků jiných národností (tj. především Čechů).²⁵

Podle nacistického právního systému tedy za okupace na Těšínsku už nežili jako dříve Češi, Poláci, Němci a občané jiných národností, ale obyvatelé rozdělení do různých skupin z hlediska svého postavení vůči Německé říši. Nejvýše stáli Němci z Říše a místní Němci, kteří měli již před válkou německou státní příslušnost. Jedině tato skupina měla kromě státní příslušnosti i plná občanská práva. Největší skupinu obyvatel tvořili volkslistáři čtyř kategorií s rafinovaně odstupňovanými právy a povinnostmi. Třetí skupinou byli tzv. chráněnci či poddaní Německé říše (Schutzangehörige) bez státní příslušnosti. Patřili sem ti, jimž byla odmítnuta nebo odňata již udělená státní příslušnost, nebo ti, kteří na udělení ještě čekali. Dále sem patřily osoby, které nebyly

²³ PALLAS, L.: *Nacistická národnostní...*, c. d., s. 59; IZDEBSKI, Z.: *Niemiecka lista...*, c. d., s. 58; SERWAŃSKI, E.: *Hitlerowska polityka narodowościowa na Górnym Śląsku*. Warszawa 1963. Uvádí, že k 1. 10. 1941 sloužilo ve wehrmachtu již 41 000 mužů z Horního Slezska, přičemž jen 815 z nich bylo již zapsáno do volkslisty; PLAČEK, V.: *Ostravská průmyslová...*, c. d., s. 42. Uvádí poválečný údaj, podle nějž z okresu Český Těšín sloužilo ve wehrmachtu 9851 mužů, z nichž se jen 197 pokládalo za Němce. Pro okres Fryštát odhaduje počet místních vojáků wehrmachtu na 13 000.

²⁴ *Położenie ludności w rejencji katowickiej w latach 1939-1945*. Poznań 1983, s. 351; MYŠKA, M.: *Z tajných zpráv...*, c. d., s. 32; PALLAS, L.: *Nacistická národnostní...*, c. d., s. 49.

²⁵ BODA-KREŽEL, Z.: *Niemiecka lista narodowa na Górnym Śląsku w latach 1941-1945*. Zaranie Śląskie, 1969, s. 403.

zapsány do volkslisty, protože buď nevyhovovaly požadavkům zápisu nebo jim úřady uznaly prohlášení české či polské národnosti (Selbstbekenntnis zum Tschechentum - Polentum). K chráněncům Říše však nepatřili Cikáni ani Židé, určení k přímé fyzické likvidaci (v říjnu 1943 zbylo na dřívější československé části Těšínska z původních asi 2000 již jen 28 Židů).²⁶ Kromě uvedených skupin zde žili ještě zahraniční Němci - přesídlenci z Volyně a Bukoviny, dále tzv. dělníci z východu (Ostarbeiter) - převážně Ukrajinci, Rusové a Poláci, přivlečení na nucené práce. Do stavu obyvatelstva se nepočítaly ani tisíce válečných zajatců (převážně sovětských, ale též italských, jugoslávských, belgických, britských a francouzských) v pracovních komandech těšínského Stalagu. Žili zde rovněž Slováci se státní příslušností slovenského státu (většinou sem dojížděli za prací) a Češi s protektorátní příslušností.

Srovnáme-li postavení Čechů a Poláků v době okupace Těšínska, zjistíme řadu rozdílů v chování okupantů vůči příslušníkům těchto národů, kteří nepodlehli germanizační akci volkslisty a bez ohledu na možné nebezpečí se ke své národnosti hlásili. Vzhledem k nejrůznějším formám nátlaku, jemuž byli ze strany nacistů vystaveni, lze chápat již samo přihlášení se k české či polské národnosti jako jednu z forem odporu proti nacistům, jež byla zvláště u Poláků spojena s nebezpečím vysídlení či fyzického vyhlazení. Postavení Poláků bylo mnohem svízelnější. Jejich vlastnické právo bylo zrušeno, jejich majetky byly bez jakékoli náhrady vyvlastněny a těm, kteří své majetky dosud drželi, bylo zakázáno s nimi disponovat. Např. zemědělské usedlosti Poláků byly označovány úřední tabulkou s nápisem "Reichsland", Říšské území, aby to jejich bývalým majitelům zábor majetku stále připomínalo. Poláci museli odvádět tzv. vyrovnávací sociální dávku ve výši 15 % hrubého příjmu, nevztahovala se na ně různá mzdová zvýhodnění a příplatky (např. za práci přesčas či ve svátek), neměli nárok na rodinné přídatky, na příspěvek při narození dítěte, při sňatku či úmrtí, na věrnostní příspěvky, vánoční odměny atd. Byli kráceni na délce dovolené, jež jim byla vyměřena bez ohledu na počet odpracovaných let, na dávkách v nemoci i na přidělech potravin a dalších životních potřeb (dostávali sice stejné kuponové lístky jako Němci, ale hned při výdeji jim byly některé kupony odštěženy). Bez souhlasu pracovních úřadů nesměli měnit bydliště ani uzavírat sňatek. Pokud to dovolovaly podmínky, měli pracovat či cestovat odděleně od Němců a odděleně měli být i pohřbíváni. Hrozilo jim vysídlení do Generálního gouvernementu,

²⁶ POSPIESZALSKI, K. M.: *Polska pod...*, c. d., s. 62-69; PLAČEK, V.: *K otázce německé volkslisty na Těšínsku*. Časopis Slezského muzea, Série B, 1978, s. 100.

internace ve zvláštních táborech pro Poláky s přísným režimem nucené práce, deportace do koncentračních táborů i přímá fyzická likvidace. Bylo pro ně zavedeno zostřené trestní právo, ukládající nejtěžší tresty za sebemenší přestupky.²⁷

Postavení Čechů bylo poněkud příznivější. Zrovna tak sice neměli žádná národní práva, nesměli zastávat vedoucí místa, uzavírat sňatek s Němci, měli stejně jako Poláci povinnost nucených prací v Říši apod., ale na rozdíl od Poláků nebyl poměr k Čechům úředně upraven žádným předpisem. Zatímco Poláci byli souzeni podle zvláštního trestního práva, pro Čechy platilo právo německé. Nebyl jim konfiskován majetek, nebyli ani hromadně vysídlováni, i když se o tom zprvu uvažovalo a k několika desítkám vysídlení skutečně došlo. Nevztahovala se na ně některá omezení, např. platba "sociální" vyrovnávací dávky či snížené příděly potravin. Stejně jako Poláci neměli vlastní školství, kulturní organizace ani jakékoli spolky, v omezeném množství se však na Těšínsko dovážel český tisk z protektorátu. Také Češi byli nuceni k zápisu do volkslisty, i když předpisy o tom přímo nehovořily. Původně zabraný majetek jim byl po ověření české národnosti dokonce vrácen zpátky. Proto se v té době hlásili k české národnosti i někteří Poláci a snažili se tak vyhnout perzekučním opatřením. Nestejná národnostní politika nacistů chtěla proti sobě rozeštvat porobené národy a zastřít skutečného viníka jejich útlaku.²⁸

Přes dílčí výhody patřili Češi stejně jako Poláci ke skupině "chráněnců" Říše bez státní příslušnosti a měli být tudíž po válce rovněž vysídleni nebo zlikvidováni, pokud by se nedali poněmčít. Jen malá část zdejšího českého obyvatelstva (méně než 10 %) měla protektorátní příslušnost, protože podmínkou jejího získání byla domovská příslušnost v některé protektorátní obci. Většina takových osob však byla odsunuta či odešla již v době polského záboru. Rozdíly ve státně občanském ohledu ale neznamenal, že by se faktické postavení Čechů s protektorátní příslušností od Čechů - "chráněnců" Říše nějak podstatně lišilo.

Okupanti se postupně přesvědčovali, že souhlas s germanizací daný zápisem do volkslisty byl u mnoha obyvatel Těšínska jen předstíraný. Kromě odporu k vojenské službě v německé armádě a stále rostoucí dezerce to dokazovalo i masové zapojení volkslistářů do domácího odboje proti nacismu. Rozborem dochovaných spisů vězňů

²⁷ MYŠKA, M.: *Z tajných zpráv...*, c. d., s. 27, 31.

²⁸ *Położenie ludności...*, c. d., s. 82, 143-147; POPIOŁEK, K.: *Historia Śląska od pradžiejow do 1945 roku*. Katowice 1972, s. 483; Státní okresní archiv Karviná, fond Amtskomissariat Freistadt, sign. 1242, 1024/4.

těšínské věznice, jež sloužila i jako vazební věznice gestapa, se podařilo zjistit, že volkslistáři tvořili čtvrtinu z celkového počtu osob vězněných za odbojovou činnost.²⁹ Jejich předstíraný souhlas s germanizací jim umožňoval lépe odhalovat úmysly nacistů, poskytoval jim potřebný prostor pro odbojovou činnost a zároveň umožňoval její úspěšné krytí. Byli např. důležitým prostředníkem ústní agitace jako jedné z forem odporu, protože směli vlastnit rozhlasové přijímače a šířili zahraniční zprávy mezi Poláky a Čechy. Mnozí z nich podporovali válečné zajatce a rodiny vězněných odbojářů a ve značném množství se sami zapojovali do činnosti odbojových skupin. Nacisté proto takové zjištěné případy tvrdě trestali, zbavovali volkslistáře propůjčených výhod a soudili je nikoliv podle německého práva, ale podle ztřeštěných zákonů pro Poláky a Židy.

Hned první dny okupace ukázaly podstatný rozdíl mezi protektorátem a Těšínskem. Zbytek českých zemí byl nacisty dobyt bez boje (až na dílčí bojové střetnutí v Místku), takže okupace se obešla beze ztrát na životech. Zatímco v protektorátu platilo, že okupační teror a represálie vůči obyvatelstvu následovaly až jako odvetné akce na projevy odporu či odboje, na Těšínsku tomu bylo jinak. Těšínsko totiž patřilo k územím, která nacisté získali násilným válečným aktem. Proto zde násilí a teror zavládly hned se vstupem okupantů, kdy padli či byli zastřeleni první místní občané. Desítky dalších zahynuly v bojích proti nacistům během tzv. zářijové kampaně roku 1939 na různých místech Polska. Asi 250 místních občanů, kteří jako vojáci a důstojníci polské armády, příslušníci policie a státních služeb evakovali před náporom německých okupantů na východ, se koncem září 1939 dostalo do zajetí Sovětské armády. Na jaře roku 1940 byli pak spolu s 15 tisíci zajatými polskými důstojníky hromadně povražděni sovětskou bezpečností NKVD poblíž Katyně, Charkova a Tveru. Jejich smrt sice nezavinili nacisté, nicméně smlouva mezi hitlerovským Německem a stalinským SSSR ze 23. srpna 1939, na jejímž základě si obě mocnosti rozdělily sféry svých zájmů, umožnila přepadení Polska, kterým vlastně začala druhá světová válka.³⁰

²⁹ Archiwum Państwowe (dále jen AP) Cieszyn, fond Stammlager Teschen.

³⁰ Blíže viz BORÁK, M.: *Vraždy v Katyňském lese*. Ostrava 1991; Týž: *Symbol Katynia*. Zaolziańskie ofiary obozów i więzień w ZSRR. Czeski Cieszyn 1991; Týž: *Obyvatelé Těšínska obětmi táborů a věznic v SSSR (výsledky výzkumu)*. Slezský sborník, 90, 1992, s. 108-120; Týž: *Katyň - neznámé souvislosti*. Těšínsko, 1991, č. 3, s. 10-15; Týž: *Mrtví od Charkova*. Tamtéž, 1992, č. 1, s. 16-22; Týž: *Tragédie slezských policistů*. Tamtéž, 1993, č. 4, s. 11-19.

Podstatný rozdíl spočíval již v zaměření činnosti policejních operačních skupin a komand, vstupujících na dobyté území v patách německé armády. Podobné skupiny, které již dříve obsazovaly Rakousko, Sudety a české země, měly za úkol zajišťovat strategicky důležitá místa, zabírat dokumenty a zatýkat známé odpůrce nacistického režimu. Na Těšínsku, tak jako na jiných místech dobývaného Polska, měly tyto skupiny navíc přímo likvidovat vedoucí kruhy polské společnosti, tedy provádět masovou exterminaci. V tomto smyslu byly jejich úkoly několikrát upřesněny Heydrichem a dalšími nacistickými představiteli. Likvidace vedoucích polských vrstev měla být ukončena ještě před předáním moci civilní správě, protože wehrmacht pomáhal činnost operačních skupin krýt. Tak bylo v období vojenské administrace (do 25. 10. 1939) provedeno na okupovaném polském území přes 760 exekucí a jiných zločinů, v nichž zahynulo přes 20 100 osob. Jen do 10. září 1939 zahynulo na území katovického vojvodství v 62 exekucích přes 1600 osob.³¹

Tento teror se samozřejmě dotkl i území Těšínska. Operační komando 4/I, jemuž velel vládní rada Carl Brunner, má na svědomí zavraždění 12 polských horníků poblíž Dolu Barbora v Karviné-Dolech dne 18. září 1939 (a patrně i vraždu 14 "slezských povstalců" v blízké obci Krasna na dnešní polské straně Těšínska, spáchanou 22. 9. 1939).³² I když termín "sonderbehandlung", znamenající likvidaci zadržené osoby bez soudního rozsudku se poprvé objevil až v Heydrichově úředním výnosu ze 20. 9. 1939, byly různé druhy policejních vražd praktikovány nacisty již od jejich příchodu k moci v Německu. Hromadná vražda v lese u Karviné je prvním zjištěným případem nacistického sonderbehandlungu na území dnešní ČR. V protektorátě bylo prvním takovým případem až zastřelení 9 zástupců studentských spolků v Praze-Ruzyni 17. 11. 1939, potom sonderbehandlung načas ustal (byl později nahrazen dvojím stanným právem).³³

³¹ KONIECZNY, A.: *W sprawie...*, c. d. s. 235; RADZIWOŃCZYK, K.: "Akcja Tannenberg" Grup Operacyjnych Sipo i SD w Polsce jesienią 1939 r. *Przegląd Zachodni* 1966, č. 5, s. 94-118; Týž: *Okupacyjny zarząd i zbrodnie wojenne Wehrmachtu podczas agresji na Polskę 1 IX - 25 X 1939*. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, 1973, č. 2, s. 108 a 140; DATNER, S.: *Zbrodnie Wehrmachtu w Polsce w czasie kampanii wrześniowej (1 IX 1939 - 25 X 1939)*. In: *Eksterminacja ludności w Polsce w czasie okupacji niemieckiej 1939-1945*. Warszawa-Poznań 1962, s. 29 a 47; CZYŃSKA, Z.: *Egzekucje masowe w Polsce w latach 1939-1945*. *Biuletyn GKBZHWP*, t. III, s. 11-12. Uvádí ve slezském vojvodství 28 hromadných poprav, jež měly 1136 obětí, což je třetí největší počet v Polsku po vojvodství bydgoštském a poznaňském.

³² BORÁK, M.: *Na příkaz...*, c. d., s. 21-32; ZAJĄC, A.: *Lata okupacji*. In: *Cieszyn. Zarys rozwoju miasta i powiatu*. Katowice 1973, s. 283; SZEFER, A.: *Miejsca straceń ludności cywilnej województwa Katowickiego (1939-1945)*. Katowice 1969, s. 60.

³³ KLAPAL, Č.: *Nepromiřitelné zločiny*. Praha 1980, s. 50-51.

Nacisté přišli dobře vybaveni. Už několik měsíců před válečným vpádem připravovali na úřadovně kriminální policie v Berlíně za účasti gestapa a mnoha dalších složek včetně konfidentské sítě Volksdeutsche Mittelstelle soupis osob, které měly být hned po vstupu německých vojsk do Polska zatčeny a předány gestapu nebo operačním komandům. Šlo o osoby, považované za nebezpečné pro Německou říši, především o antifašisty a aktivisty polských organizací. Uvádí se existence "pátrací knihy" (Sonderfahndungsbuch Polen), shromažďující přes 61 tisíc jmen polských obyvatel. Jiná archivně doložená kniha obsahovala 8700 jmen, z toho přes 100 osob pocházelo ze Slezska a 43 osoby přímo z dnešní české části Těšínska (šlo převážně o polské učitele, lékaře, starosty obcí apod.).³⁴ Nejtvrďší zákroky směřovaly proti polským obráncům Slezska z let 1919-1921 a proti členům dobrovolnických oddílů, zřizovaných v roce 1939 na ochranu hranic před útoky freikorpsu (jejich existenci dovolovala haagská konvence z r. 1907). Z celkového počtu 1696 obětí z řad slezských povstalců bylo dosud zjištěno jen 17 osob z Těšínska, což je jistě neúplný údaj. Při vyhledávání a zatýkání bývalých povstalců a dobrovolníků, kteří se po obranných bojích vraceli domů, policejním orgánům pomáhali místní nacisté a příslušníci nacistických oddílů domobrany.³⁵

Okupační teror měl na Těšínsku celou řadu podob - od přímých projevů až po tzv. persvazivní teror, svéráznou přesvědčovací metodu, spočívající v omezení svobodného rozhodování využitím zákonných prostředků. Nacisté tak využívali předem vytvořené psychózy strachu k nátlaku na obyvatelstvo při rozhodování o přiznání národnosti a při zápisu do volkslisty. Již první nařízení šéfa civilní správy katovického vládního obvodu se týkala nejen odevzdání zbraní, ale též konfiskace movitého a nemovitého majetku Poláků, přísného postihování protiněmecké propagandy, zákazu držení rádiových přijímačů aj.³⁶ V rámci akce "mimořádné pacifikace", tzv. akce A-B (Aussenordentliche Befriedungsaktion), probíhala hromadná likvidace polské inteligence, zahájená v Generálním gouvernementu v květnu 1940. Na včleněném území však probíhala už od počátku okupace, s prudkým zesílením na jaře 1940. Na Těšínsku bylo zatčeno asi 1200

³⁴ RADZIWOŃCZYK, K.: *Okupacyjny zarząd...*, c. d., s. 104; GRÜNBERG, K.: *SS-Hitlerova černá garda*. Praha 1981, s. 251; SZEFER, A.: *Jak powstała niemiecka specjalna Księga gończa Sonderfahndungsbuch Polen*. Zarianie Śląskie, 1983, č. 3, s. 213-240.

³⁵ Týž: *Losy powstańców śląskich w latach okupacji hitlerowskiej*. Katowice 1970, s. 11-13. Nařízení ze 6. 9. 1939 přikazovalo udání míst pobytu slezských povstalců pod trestem smrti; SROKA, I.: *Stosunek władz hitlerowskich wobec powstańców śląskich w pierwszych tygodniach okupacji hitlerowskiej*. Zarianie Śląskie, 1969, č. 2, 235-247; FAŁĘCKI, T.: *Udział powstańców śląskich w obronie Śląska we wrześniu 1939 roku*. In: *Śląsk i Zagłębie Dąbrowskie w walce z okupantem hitlerowskim 1939-1945*. Katowice 1970, s. 52.

³⁶ KONIECZNY, A.: *Po rzędami...*, c. d., s. 93-98; RADZIWOŃCZYK, K.: *Okupacyjny zarząd...*, c. d., s. 118.

osob. Zpočátku byli zatýkáni hlavně polští důstojníci a odesíláni do zajateckých táborů, postupně k nim přibývali představitelé veřejného života, učitelé, duchovní, lékaři apod. Akce vyvrcholila v dubnu 1940, kdy bylo hromadně pozatýkáno téměř tisíc osob a po krátké internaci v provizorním vězení ve staré továrně na nábytek v Českém Těšíně byli všichni deportováni přímo do koncentračního tábora v Dachau (později též do Mauthausenu). Uvádí se, že jen v rámci této akce bylo zavražděno asi 3500 vedoucích představitelů polské inteligence; bylo mezi nimi i několik set obětí z Těšínska.³⁷

Specifickou formou perzekuce bylo vysídlování polských obyvatel. Uskutečňovalo se několika způsoby: přesídlením uvnitř vládního obvodu (vysídlování rodin k příbuzným a k jiným polským rodinám), odsunutím rodin do generálního gouvernementu, vývozem mládeže na nucené práce do Říše, internací obyvatelstva neschopného práce v průmyslu do tzv. Polenlágrů, deportací "zatvrzelých" Poláků do koncentračního tábora v Osvětimi. Přestože bylo původně plánováno vysídlit z katovického vládního obvodu 220 000 osob, bylo ve skutečnosti vysídleno jen 81 000 osob (tj. přes 21 000 rodin).³⁸ Uvádí se, že z československé části Těšínska bylo vysídleno 874 polských a 21 českých rodin. Jsou známy vysídlovací transporty z Fryštátu, Dolní Lomné, Milíkova, Hrádku, Jablunkova aj. Vysídlení měli být polští a čeští obyvatelé Karvinska (též Orlová, Lazy) a není pochyby o tom, že v případě válečného vítězství nacistů by k tomu došlo. Potřeba nerušeného chodu válečného hospodářství a nemožnost okamžité náhrady zdejších kvalifikovaných pracovních sil (spolu s úsilím o germanizaci zdejšího obyvatelstva) však přispěly k omezení vysídlovacích akcí.³⁹

Jiným důvodem mírnější vysídlovací praxe na Těšínsku byla značná rozdrobenost zdejších zemědělských usedlostí. Většina z nich (88 %) měla rozlohu do 3 hektarů, což by znamenalo pro usídlení jednoho Volksdeutsche vysídlit 3-4 polské rodiny. Němečtí přesídlenci dostávali zprvu hospodářství o výměře 15 ha, později v průměru jen 9 ha a méně, přestože měli slíbeno 25-40 ha. Jistě to přispívalo k tomu, že se v těšínském okrese příliš neusazovali. Počátkem ledna 1940 přijely do Bohumína a Těšína první

³⁷ AP Katowice, fond RK, k. 212. Zpráva velitele ochranné policie v Těšíně kpt. Stuckmanna uvádí odeslání 800 osob zatčených 26. 4. 1940 hlouběji do Říše; RADZIWOŃCZYK, K.: „*Akcja Tannenberg*“..., c. d., s. 105; PASEK, E.: *Więzienie cieszyńskie*. In: *Więzienia hitlerowskie na Śląsku, w Zagłębiu Dąbrowskim i w Częstochowie 1939-1945*. Katowice 1983, s. 56-57; BROŻEK, L. - HAJDUK, T. - TARG, A. - RECHOWICZ, H.: *Materiały do listy strat kultury polskiej na Śląsku w latach 1939-1945*. Zranie Śląskie 1960, č. 4, s. 629-651; HOFFMANN, B.: *A kdo vás zabije...* Život a utrpení kněžstva v koncentračních táborech. Přerov 1947, s. 73.

³⁸ SZEFER, A.: *Wysiedlenia ludności polskiej z rejencji katowickiej w latach 1939-1945*. Próba bilansu. Zranie Śląskie 1972., č. 1-2, s. 80-88.

³⁹ *Położenie ludności...*, c. d., s. 204, 211, 215, 218; PALLAS, L.: *K nacistické...*, c. d., s. 263.

transporty asi 3 tisíc přesídlenců z Volyně a v dubnu a květnu 1940 další transporty z Bukoviny. Pro přesídlence byly zřízeny dočasné tábory v Těšíně, Bohumíně, Fryštátě a Petrovicích, avšak většina z nich Těšínsko zase brzy opustila. Statistické hlášení uvádí ke 30. 9. 1941 v okrese Těšín jen 49 přesídleneckých rodin z Haliče a severní Bukoviny (z toho 46 živnostníků a jen 3 rolníky), k 1. 8. 1943 bylo v okrese celkem 2064 přesídlenců (v celém katovickém vládním obvodu 37 317 přesídlenců).⁴⁰

Povinnost nucených prací zasáhla přes 2 miliony Poláků odvečených do Říše; k tomu je nutno připočíst miliony Poláků na včleněných územích, kteří sice nebyli deportováni, ale museli nuceně pracovat pro Říši, stejně jako miliony Poláků v Generálním gouvernementu. Neúplné výzkumy udávají, že z československé části Těšínska bylo na práce do Říše odvečeno 2808 Poláků a 298 Čechů. Tisíce dalších musely pracovat ve zdejších dolech a hutích či v německých zemědělských usedlostech (např. přesídlenci v katovickém vládním obvodu dostali 2880 polských dělníků na nucené práce ve svých hospodářstvích). Na rozdíl od Poláků v Říši, pro něž platil zostřený systém policejního dohledu a příkaz povinného označení oděvu písmenem "P", nebylo na včleněném území označení užíváno vzhledem k naprosté převaze místního polského obyvatelstva, jíž si byli okupanti dobře vědomi; jinak ale platila i zde podobná diskriminace.⁴¹

Dalším zcela specifickým projevem perzekuce byly internační tábory pro polské obyvatele. Předcházelo jim zřízení koncentračního tábora ve Skrochovicích na Opavsku (na území Sudetské župy) v září 1939, jímž prošlo do konce roku 1939 asi 700 Poláků a Židů, mnozí z české části Těšínska. Byl to vlastně jeden z prvních nacistických koncentračních táborů na území dnešní ČR.⁴² Od roku 1942 byly zřizovány zvláštní tábory pro vysídlené Poláky, tzv. Polenlager, jež se koncentračním táborům v mnoha ohledech velmi podobaly. Na území Hornoslezské provincie bylo 22 takových táborů, v r. 1942 v nich žilo přes 5500 Poláků a prošlo jimi přes 10 000 vězňů. Na území dnešní ČR existovaly Polenlágry v Bohumíně, Fryštátě, Petrovicích a Dolním Benešově.⁴³ K

⁴⁰ Tamtéž, s. 272; SZEFER, A.: *Němečtí přesídlenci v katovickém vládním obvodu*. In: Průmyslové oblasti 3, Opava 1971, s. 103-105; ZAO, fond Pověřenec říšského vedoucího SS - úřadovna Těšín, k. 1.

⁴¹ BORÁK, M.: *Nucené nasazení Poláků na práce do Říše v letech 1939-1945 (s přihlédnutím k Polákům z Těšínska)*. Slezský sborník, 99, 2001, s. 95-108.

⁴² GROBELNÝ, A.: *Obóz koncentracyjny w Skrochowicach na Śląsku Opawskim w 1939 roku*. Zaranie Śląskie, 1964, č. 3, s. 571-592; Týž: *Koncentrační tábor ve Skrochovicích na Opavsku na podzim r. 1939*. Opavsko, 1964, č. 9, s. 5-7. Velitelem tábora byl pozdější nacistický válečný zločinec H. Jöckel, zahynulo zde 13 vězňů.

⁴³ HRABAR, R.: *Niemieckie obozy dla Polaków na Śląsku w czasie II wojny światowej "Polenlager"*. Katowice 1972, s. 58-66; PALLAS, L.: *K nacistické...*, c. d., s. 267-270; BORÁK, M.: *Relacja z poszukiwania obozu*. Głos Ziemi Cieszyńskiej 1986, č. 27, s. 4; Týž: *"Polenlágry" - zvláštní druh nacistických koncentračních táborů ve*

drastickým případům protipolské perzekuce patřila též např. krádež (a následná germanizace) polských dětí, zvl. dětí aktivních představitelů polského odboje, prováděná prostřednictvím instituce Lebensborn (jedna z jejích poboček byla i v Těšíně), nebo odvoz dětí do koncentračních táborů (např. odvoz dětí internovaných v Bohumíně v rámci tzv. Aktion Oderberg v r. 1943).⁴⁴

Teroristickou činnost okupantů usnadňovalo rovněž zavedené trestní právo. Drastické vojenské předpisy a nařízení z prvních dnů okupace umožňovaly soudit i civilní osoby a trestat je dokonce za činy, spáchané v době před vypuknutím války. Německé trestní právo bylo na včleněném území zavedeno sice až nařízením ze 6. června 1940 (s platností od 15. 6. 1940), avšak prakticky bylo užíváno od začátku okupace. Bylo převzato včetně výnosů o válečném hospodářství či o tzv. škůdcích národa, tvrdě trestalo protiněmeckou a protistátní propagandu a znevažování Říše, NSDAP a jejich představitelů podle tzv. zákona o potutelnosti (Heimtückengesetz). Omezování kompetence justičních orgánů ve prospěch policie a SS bylo dovršeno zavedením diskriminačního trestního práva pro Poláky a Židy s platností od 30. 12. 1941. Toto "právo" umožňovalo vydávat rozsudky trestu smrti i za "nenávistnou či pobuřující činnost, svědčící o protiněmeckém postoji", což mohly být třeba protiněmecké výroky, strhávání či ničení vyhlášek německých úřadů nebo "jiné jednání ponižující důstojnost Říše nebo činící škodu Říši a německému národu". Dodatky k nařízením opět umožňovaly soudit i za činy spáchané před jeho vydáním a nařízení mohlo být uplatňováno i vůči nezletilým Polákům a Židům.⁴⁵

Výkon trestu se odbyval v kárných táborech, jeden z kmenových kárných táborů se nacházel v těšínské věznici. Odsouzení měli být likvidováni těžkou prací. Prováděcí předpisy ze 22. 10. 1942 ukládaly předat vězně s trestem odnětí svobody nad tři roky po odpykání soudního trestu do rukou gestapa a odtud do vyhlazovacích koncentračních táborů v Osvětimi, Mauthausenu či Majdanku. V březnu 1943 byla hranice výše trestu

Slezsku. Těšínsko 1994, č. 4, s. 24-27; Týž: *Zapomniany obóz*. Polenlager nr 83 w Beneszowie Dolnym. Kalendarz Śląski, 29, 1993, s. 67-75.

⁴⁴ HRABAR, R.: *Janczarowie XX wieku*. Katowice 1983, s. 28 an.; MAINKA, A.: *Oběti druhé světové války žalují. 1939-1945*. Český Těšín 1977, s. 8; GROBELNÝ, A.: *Kapitolky o Bohumíně v letech 1938-1945*. In: Bohumín. Ostrava 1976, s. 282; BUBIK, A. - BRZYCKI, Z.: *Policijne więzienie zastępcze (Ersatzpolizeigefängnis) w Mysłowicach*. In: *Więzienia hitlerowskie na Śląsku, w Zagłębiu Dąbrowskim i w Częstochowie 1939-1945*. Katowice 1983, s. 129-130.

⁴⁵ KONIECZNY, A.: *Pod rządami...*, c. d., s.101-116, 128-132. Zde citace zákona podle Reichsgesetzblatt I, s. 759.

odnětí svobody, znamenající předání vězňů do rukou gestapa, snížena na 6 měsíců. Prakticky to znamenalo koncentrační tábor pro naprostou většinu odsouzených.⁴⁶

Místní úřední soudy řešily obvykle jen drobné přestupky. Podvratné útoky na stát a NSDAP, znevažování Říše, přestupky proti rozhlasovým nařízením, proti předpisům o válečném hospodářství a všechny případy, u nichž to uznala prokuratura za potřebné, soudil zvláštní soud. Sondergericht v Katovicích působil od září 1939 do ledna 1945 a podle dosud nalezených dokumentů jím prošlo nejméně 3786 osob. Soud vydal 311 rozsudků trestu smrti, vykonávaných stětím gilotinou ve vratislavské věznici (nejméně 62 případy) a od podzimu 1941 též v katovickém vězení (zde bylo státo 552 vězňů, z toho nejméně 34 z české části Těšínska). Od 1. 9. 1942 začal působit sondergericht v Bílsku s kompetencí pro zemské soudy v Bílsku a v Těšíně, kde také často konal výjezdní zasedání. Jeho akta se nedochovala. Katovickou věznici prošlo skoro 20 000 vězňů, stejný počet vězňů prošel nejhroznější mučírnu katovického obvodu - náhradním policejním vězením gestapa v Mysłowicích, kam směřovaly většinou osoby vyslychané pro odbojovou a partyzánskou činnost.⁴⁷

V těsné blízkosti hranic těšínského okresu se nacházel vyhlazovací koncentrační tábor v Osvětimi, v němž byly u stěny smrti bloku XI vykonávány rozsudky trestu smrti katovického stanného soudu (často zde rovnou zasedal). Tento policejní soud zde působil ve dvou obdobích - od 21. 9. 1939 do zavedení německého trestního práva na včleněná území (do 6. 6. 1940), kdy jeho úkolem byla pacifikace území obsazeného wehrmachtem, a od 1. 6. 1942 až do osvobození, kdy byl reakcí na zavedení zostřeného trestního práva pro Poláky a Židy. Pro první období se údaje o jeho činnosti nedochovaly, pro druhé období bylo zjištěno 1830 souzených osob, z toho 1710 odsouzených k smrti a zbytek 120 osob k trestu "ochranné vazby" v koncentračním táboře. Ve skutečnosti byl počet obětí tohoto soudu mnohem vyšší. Na jeho účet lze totiž připsat i část obětí veřejných poprav.⁴⁸

⁴⁶ Tamtéž, s. 290-306. U sondergerichtu v Katovicích dostalo tresty kárných táborů delší než 6 měsíců celkem 91, 2 % odsouzených.

⁴⁷ Tamtéž, s. 167-211; OSTROWSKI, K.: *Każń hitlerowska Haftanstalt Kattowitz*. In: *Więzienia hitlerowskie na Śląsku, w Zagłębiu Dąbrowskim i w Częstochowie 1939-1945*. Katowice 1983, s. 25-31.

⁴⁸ KONIECZNY, A.: *Pod rzqdami...*, c. d., s.309-394. Bylo identifikováno jen 729 jmen popravených. Vycházeli se z celkové výše čísel soudních spisů, lze předpokládat, že standgericht soudil asi 5200 osob. U veřejných poprav pokládá A. Konieczny ze 286 popravených 178 za oběti stanného soudu, ostatní pokládá za oběti sonderbehandlungu.

Zde je další odlišnost od poměrů v protektorátě, kde bylo zavedeno stanné právo rovněž dvakrát, ale na mnohem kratší období (28. 9. 1941 - 20. 1. 1942, 28. 5. - 3. 7. 1942). Na Těšínsku byl vlastně výjimečný stav po celou dobu okupace. Není náhodou, že právě ve dnech ukončení prvního období stanných soudů začal pracovat likvidační aparát koncentračního tábora v Osvětimi a vzrostl teror policejních úřadů, svévolně rozhodujících o vině zatčených. Kromě případů přímých vražd a likvidačních akcí (které páchalo nejen gestapo, ale i německé četnictvo) stojí za zmínku série veřejných poprav, prováděných obvykle bez řádných soudních rozsudků a bez vědomí soudních orgánů. Bylo tomu tak i u první veřejné popravy na Těšínsku - při oběšení odbojáře Franciszka Trely v Horním Těrlicku 23. ledna 1942.⁴⁹ Byla to jedna z prvních veřejných poprav na území dnešní ČR (už 9. ledna 1942 byl v Mohelnici v tehdejší Sudetské župě veřejně oběšen polský zajatec Adam Relicz, jenž se stykem s německou dívkou dopustil hanobení rasy; v protektorátě zřejmě byla první poprava 4 českých četníků na střelnici v Praze-Kobylisích 8. 7. 1943, nebo oběšení 5 odbojářů v Lískovci u Frýdku 3. 9. 1943, které se sice odehrálo v Protektorátě Čechy a Morava, ale na území Slezska).⁵⁰

Na rozdíl od protektorátu, kde se po prvních popravách od exekucí dočasně upustilo (až do podzimu 1944, kdy i zde v souvislosti s povstáním na Slovensku a vzrůstem partyzánských akcí znovu zavládl policejní teror), pokračovaly veřejné popravy na Těšínsku i v dalších letech okupace. Patří k nim i největší hromadná poprava na Těšínsku - oběšení 24 odbojářů 20. 3. 1942 v dnešní polské části Těšína za přítomnosti 10 tisíc obyvatel násilím sehnanych z celého okolí (mezi popravenými bylo 12 občanů pocházejících z dnešního českého Těšínska).⁵¹ K dalším veřejným popravám na šibenicích v dnešní české části Těšínska patří poprava 26. 10. 1943 v Mostech u Jablunkova (10 osob), 14. 2. 1944 v Návsí u Jablunkova (5 osob), 5. 6. 1944 v Oldřichovicích (5 osob), 18. 7. 1944 v Horní Suché (5 osob), 11. 9. 1944 v Petřvaldě (5 osob). Bývalí českoslovenští občané ale umírali i na šibenicích na druhé straně dnešní

⁴⁹ AP Cieszyn, fond Stammlager Teschen, sl. 2538. V osobním spise F. Trely je zmínka o jeho propuštění z věznice na žádost gestapa v den popravy a poznámka "Erhängt". Jde tedy o zjevný příklad sonderbehandlungu, tak jako u 24 odbojářů popravených v Cieszyně 20. 3. 1942 (spisy všech se nacházejí v témže archivním fondu).

⁵⁰ BORÁK, M.: *Nieznane egzekucje Polaków*. Kalendarz Śląski 1999, Czeski Cieszyn 1998, s. 99-102; SLÁDEK, O.: *Zločiny fašismu v českých zemích*. Praha 1982, s. 51.

⁵¹ HELLER, M.: *Próby odbudowy inspektoratu cieszyńskiego ZWZ (tragedia w parku Pod Walką 2 marca 1942)*. In: Rocznik Cieszyński, III, 1976, s. 95-105; KOHUTEK, L.: *Gdy drzewa szubienic wyrosły*. Warszawa 1986.

hranice, např. při veřejné popravě v Istebné 26. 10. 1943 dva občané z Karviné, 3. 9. 1943 ve Szczyrku jeden občan z Českého Těšína apod.⁵²

Ještě větší rozsah měly přímé likvidační akce gestapa a německého četnictva, spočívající ve vraždění zatčených poblíž jejich domovů, v budově gestapa v Českém Těšíně nebo na těšínském židovském hřbitově a na mnoha dalších místech, obvykle bez výslechu a řádného zjištění viny. Je známo více než sto takových akcí v dnešní české části Těšínska. K nejznámějším patří zastřelení 36 polských a českých občanů 6. 8. 1944 v Životicích a okolí, 8 polských občanů 25. 8. 1943 v Karviné, 12 polských občanů 13. 4. 1945 na židovském hřbitově v Jablunkově apod. Jen v prostoru židovského hřbitova v dnešním polském Těšíně bylo nacisty zavražděno asi sto osob (mezi nimi i skupina 18 příslušníků odbojové organizace české mládeže z Ostravska, zlikvidovaná v posledních dnech války). Podobné akce byly častým zjevem i na dnešní polské straně hranice (např. zastřelení 34 osob v Ustroni a okolí 9. 11. 1944, 18 osob v Hażlachu 9. 9. 1944 aj.).⁵³

Srovnáme-li formy okupačního teroru užívané nacisty na Horním Slezsku (a tedy i na Těšínsku) s okupačními poměry v Generálním gouvernementu, musíme konstatovat, že na zdejších území byla perzekuce mnohem ostřejší. Už likvidační akce v září 1939 zde měly větší rozsah, rychleji a důsledněji zde byla prováděna likvidace polské inteligence. Všeobecné omezení svobody polského obyvatelstva zde bylo ještě větší než v Generálním gouvernementu, neboť území včleněné do Říše mělo být co nejdříve "vyčištěno" od neněmeckých živlů. Žilo zde více Němců, což vytvářelo obtížné podmínky pro konspiraci. Významnou roli proto sehrávali volkslistáři, kteří se zapojovali do odboje. Ve světle zdejších okupačních poměrů zvláště vyniká hrdinství té části polského obyvatelstva, která si přes přímé nebezpečí ohrožení života dokázala uchovat svou národnost (což platí do značné míry i o obyvatelstvu českém).

Dosavadní výzkumy naznačují, že oběti okupace z řad polského a českého obyvatelstva v říšském záboru českého Těšínska dosahovaly počtu 2000 osob, přičemž naprostou většinu tvořily oběti z řad Poláků. Přičteme-li k nim předpokládaných asi 2000 obětí židovského původu a přibližně stejný počet volkslistářů padlých v nacistické armádě, představují oběti okupace na Těšínsku nejméně 6000 osob.

⁵² Blíže viz BORÁK, M.: *Na příkaz...*, c. d.

⁵³ Tamtéž; BROŽEK, L.: *Represje i polityka eksterminacyjna okupanta na Śląsku w latach 1939-1945*. Zwrot, 1961, č. 10, s. 3-5; ZAHRAĐNIK, St.: *Zaolziańskie ofiary okupacji hitlerowskiej (w byłych powiatach czeskokocieszyńskim i frysztackim) 1939-1945*. Opole 1988.

Pouze jediná část českého Slezska, frýdecký okres včetně Slezské Ostravy, zůstala po Mnichově v rámci druhé republiky, od 22. listopadu 1938 úředně nazývané Česko-Slovenská republika. Demokratické tradice první republiky byly i tady postupně oklešťovány, avšak ve srovnání s totalitním nacistickým režimem v německém záboru a silně autoritativním systémem v záboru polském byly zdejší poměry stále ještě relativně svobodné. V pomnichovském ovzduší zklamání, bezradnosti a skepse se však do čela politického života republiky dostávaly kruhy ochotné spolupracovat s nacistickým Německem. České pravicové strany se spolu s národními socialisty sloučily do Strany národní jednoty, sociální demokraté se skupinou levicových národních socialistů vytvořili Národní stranu práce. Komunistická strana byla úředně rozpuštěna. Stále aktivněji vystupovali čeští fašisté, sdružení v Národní obci fašistické, Vlajce a mnoha dalších stranách. Na Frýdecku a Slezskoostravsku aktivně působily úderné oddíly Gajdových gard, jejichž členové pomáhali nacistům 14. března 1939 vstoupit do Ostravy a v dalších dnech zajišťovali na hranici s Polskem prchající židy a předávali je gestapu. Na Ostravsku a Frýdecku bylo též centrum Fašistických Svatoplukových gard, aktivní zde byla i Vlajka, Černé šiky a další organizace českých fašistů.

Německá okupace zbytku republiky dovršila zánik demokratického systému, který byl tak jako na ostatních okupovaných územích nahrazen totalitní nacistickou diktaturou, navenek zde zakrývanou stále chatrnější rouškou protektorátní autonomie. Hned na začátku okupace byla v budově městského úřadu ve Frýdku zřízena dočasná úřadovna gestapa, jejíž první úderý nacistů směřovaly i tady především proti politickým odpůrcům, antifašistům a židům. Ti byli vystaveni obzvláště brutální perzekuci, deportováni v několika hromadných transpotech do tábora v Nisku nad Sanem a později do Terezína, odkud byli odváženi na likvidaci do koncentračních táborů. Němci, i když v této části Slezska nepočtení, s nadšením organizovali činnost NSDAP a jejich rozvětvených organizací, prováděli odvody do oddílů SS a SA. Docházelo k prvním otevřeným střetům nacistů s českými obyvateli, k hromadnému zatýkání a dalšímu omezování občanských svobod. Také v protektorátu byla cílem nacistů úplná germanizace českého prostoru včetně jeho obyvatel. S realizací tohoto plánu se i zde čekalo až na dobu po vyhrané válce, neboť nerušený chod zdejší zbrojní výroby a klid strategického zázemí byl pro úspěšné vedení války mimořádně důležitý. Ve srovnání s ostatními odtrženými oblastmi českého Slezska však Češi v protektorátu měli stále

ještě poměrně značná národnostní práva, i když germanizační útlak se projevoval ve všech oblastech veřejného života, zejména ve školství, kultuře a v soudnictví. Stovky mladých českých obyvatel okresu byly během okupace odvečeny na nucené práce do Říše, tisíce dalších obyvatel prošly nacistickými věznicemi a koncentračními tábory. Neúplné statistiky uvádějí pro protektorátní část Těšínska 624 českých obětí nacismu.⁵⁴

Odboj proti okupantům

Po prvních spontánních akcích odporu proti německému záboru českého pohraničí se v Sudetech začaly objevovat náznaky skutečného odbojového hnutí. Už v listopadu 1938 se na Opavsku a Bílovecku začala utvářet odbojová organizace *Obrana Slezska*, napojená na armádní kruhy a po okupaci zbytku republiky na vojenskou odbojovou organizaci Obrana národa v protektorátu, na její krajské vedení v Ostravě. Spolu s likvidací Obrany národa došlo pak v srpnu 1940 též k odhalení sítě Obrany Slezska a přes 50 jejích členů bylo zatčeno a odsouzeno k trestům vězení, 4 vedoucí byli popraveni. Do sedmi obcí kolem Opavy zasahovala z protektorátu síť velmi aktivní ostravské odbojové skupiny Lvice. Na podzim 1942 i tady začalo zatýkání, tři místní vedoucí byli později popraveni. V kontaktu s protektorátní Ostravou byli i komunisté z Opavska vedení F. Valečkem, aktivní v organizování sabotáží. Zapálili např. 15. 12. 1942 opavskou rafinérii cukru, jež byla ohněm zcela zničena i s množstvím surovin. Následující zatýkání ukončilo jejich činnost, 5 členů skupiny bylo popraveno. Na přelomu let 1942/43 se odbojové skupinky, které na Opavsku přežily rozsáhlé zatýkání, spojily do široce rozvětvené organizace *Obrana kraje opavského (OKO)*, jež se stala nejslavnější odbojovou organizací na tomto území. V létě roku 1944 byla sice částečně ochromena zatýkáním, ale působila až do konce války a její členové se účastnili i osvobozovacích bojů. V sudetské části Slezska bylo tedy v odboji neaktivnější Opavsko. Z protektorátního Ostravska vedly odbojové kontakty i do blízkého Svinova a na Bílovecko, ale hlouběji do Slezska, na Bruntálsko či Jesenicko již nedosahovaly, takže o zdejším českém odboji není v této době nic známo. Sotva však by mohl úspěšně působit v takřka jednolitém německém prostředí těchto okresů. O německém odboji proti nacismu na tomto území nemáme zpráv.⁵⁵

⁵⁴ *Almanach obětí nacismu v letech 1939-1945 v okrese Frýdek-Místek*. Frýdek-Místek 1991.

⁵⁵ ORLÍK, J.: *Opavsko a severní Morava...* c. d.; PAVLÍČEK, J.: *Odbojová činnost na Opavsku*. Opava 1976; *Vzpomínky odbojářů na léta 1936-1945*. Opava 1980; HABRMANOVÁ, M.: *Opavsko za nacistické okupace*.

Pro odboj podobně nepříznivá situace byla i na Hlučínsku. Zdejší úřadovna gestapa sice stíhala jednotlivce za dílčí projevy odporu, např. za poslech zahraničního rozhlasu, za nedovolený styk se zajatci nebo veřejné užívání češtiny, ale organizované odbojové akce nejsou známy. Několik desítek občanů z Hlučínska, kteří jako vojáci wehrmachtu přeběhli ke Spojencům, bojovalo v československých jednotkách, ale domácí odboj zde vlastně neexistoval.⁵⁶

Specifickou českou reakcí na polský zábor Těšínska byl vznik tzv. *Slezského odboje*. Nešlo o samostatnou organizaci ani o jednolitě odbojové hnutí. Jedna ze struktur Slezského odboje vznikla z iniciativy Slezského výboru pro Těšínsko vytvořeného v Praze v kruzích Československé jednoty bezprostředně po zaboru Těšínska, zprvu s cílem obhajoby českých zájmů na zabraném území včetně péče o vyhoštěné osoby a organizační přípravy předpokládaného plebiscitu. Střediska v Praze a v Ostravě zajišťovala rovněž vydávání letáků a jejich dopravu na zabrané území. Hnutí se jednoznačně nepřiklánělo k žádné z politických stran, avšak většina členů vedení patřila k sociální demokracii, k národním socialistům a k opozici v agrární straně (sem patřil jeden z hlavních organizátorů hnutí J. Vochala). Pod označením Slezského odboje však vystupovaly i některé české nacionalistické bojůvky, které přistoupily na taktiku násilných akcí a teroristických útoků, uplatňovanou polskými bojůvkami už v době těsně před záborem. Od prosince 1938 začaly být jménem Slezského odboje podepisovány ostře protipolské letáky Těšínského zpravodaje a hlásila se k němu i jedna ze tří ilegálních protipolských vysílaček. Na činnosti bojůvek se podíleli především vysídlení a uprchlíci ze zabraného území, obyvatelé rozdělených a pohraničních obcí ohrožených záborem a rovněž někteří důstojníci z pohraniční oblasti, kteří později většinou vešli do struktury Obrany národa. Na krajním křídle však stály i osoby, které usměrňovaly činnost bojůvek od nacionalismu až k fašistickým pozicím, někdy dokonce s pomocí nacistické výzvědné služby, jež měla své kontakty i na ostravském policejním ředitelství. V naprosté většině případů bojůvky nevznikaly na zabraném území, ale docházely tam z pohraničí Ostravska a po provedených akcích se vracely zpět. Jednotné řízení těchto akcí vzhledem ke značné diferenciaci hnutí nelze prokázat.

Ke Slezskému odboji se volně přidružovala i ostravská skupina členů *Slezské matice osvěty lidové*, kteří pod vedením svého starosty A. Holeše a jeho náměstka P. Pavlána

Opava 1988.

⁵⁶ MARTINÍK, L.: *Žil jsem na Hlučínsku i na straně císařské*. B. m. r. v. [Opava 1997].

sdružovali vyhoštěnce z Těšínska a udržovali kontakty se zabraným územím, kam tajně dopravovali část nákladu Těšínského kalendáře, psaného v českém národním duchu. Přímo v záboru vznikla v lednu 1939 pod vedením L. Kazíka ilegální skupina *Slezská národní komise pro Těšínské Slezsko v Orlové*, jež udržovala zpravodajské kontakty s československým konzulátem v Krakově a jeho prostřednictvím i s vedením národního odboje v Paříži.

Také těšínská Němci měli své organizace, jež vystupovaly proti polskému záboru Těšínska a velmi aktivně se podílely na přípravě vojenské agrese do Polska. I když činnost německých organizací z Bílska a Katovic nebyla v záboru povolena, vznikl zde spolek *Pracovní kruh Olza*, který dokázal uhájit pro německou menšinu některé výsady. Prostřednictvím německých konzulátů v Těšíně a Katovicích byl zapojen do výzvědné a propagandistické činnosti hitlerovského Německa, k níž patřily i rozsáhlé sítě agentů a konfidentů SD a abwehru. Vratislavská ústředna abwehru zorganizovala na Těšínsku z místních nacistů diverzní a bojové oddíly, budované po vzoru sudetoněmeckých freikorpsů. Jejich příslušníci uskutečnili na Těšínsku několik sabotážních a provokačních akcí. Nejznámější je incident, k němuž došlo 26. srpna 1939. Hitler posílený dohodou se Sovětským svazem o rozdělení sfér zájmů ve východní Evropě plánoval na tento den přepadení Polska, ale nakonec musel nástup svých armád o pár dnů odložit. Německá diverzní jednotka pod velením poručíka A. Herznera, zformovaná na Slovensku z nacistů z okolí Jablunkova, však nedostala včas zprávu o odkladu útoku a v noci obsadila na několik hodin nádraží v Mostech u Jablunkova poblíž tunelu na strategické železniční trati Bohumín-Žilina. Německá armáda se za tento incident musela Polsku oficiálně omluvit, ale už 1. září 1939 vtrhla na Těšínsko a do celého Polska znovu, tentokrát doopravdy.

Od samého počátku německé okupace po celou dobu války působilo na Těšínsku odbojové hnutí, tvořené širokou škálou různě orientovaných organizací a skupin, většinou striktně rozdělených podle národnosti odbojářů. Koncepce českého i polského národního odboje počítaly v podstatě s návratem předválečných společensko-politických poměrů a obě vycházely z podřízenosti domácího odboje plánům svých emigračních vlád, které se zásadně lišily v názoru na poválečnou státní příslušnost území Těšínska. Český odboj vycházel z předmnichovské situace, nedokázal však vytvořit na Těšínsku organizační základnu odboje a omezoval se v podstatě jen na dílčí

kontakty se zdejšími územími; naopak polský odboj vycházející z pomnichovské situace zformoval na Těšínsku poměrně silnou a značně různorodou odbojovou strukturu.

K prvním organizacím polského národního odboje na Těšínsku patřily od listopadu 1939 *Tajná vojenská organizace* (Tajna Organizacja Wojskowa, TOW) vedená dr. P. Musiołem, podobná organizace budovaná inž. F. Kwaśnickým, nebo *Organizace Bílého orla* (Organizacja Orła Białego, OOB), jejíž těšínskou část řídil inž. A. Studencki. Již záhy sem začal pronikat vliv polských konspirativních organizací s celostátní působností, jakými byla *Služba vítězství Polska* (Služba Zwycięstwu Polski, SZP) a od jara 1940 jednotná vojenská a politická organizace podřízená polské emigrační vládě *Svaz ozbrojeného boje* (Związek Walki Zbrojnej, ZWZ), pozdější známá *Zemská armáda* (Armia Krajowa, AK). K její strategii patřila především příprava ozbrojeného povstání, které mělo vypuknout s pomocí západních spojenců; měla pak zajistit uchopení moci podle příkazů emigrační vlády. Do ZWZ byly včleněny organizace dr. Musioła a inž. Kwaśnického, vznikl samostatný těšínský inspektorát ZWZ a řada aktivních středisek v mnoha obcích Těšínska. V rámci ZWZ působila i sabotážně diverzní formace *Svaz odvety* (Związek Odwetu, ZO) s vlastní organizační sítí, v níž obvod "Záolží" vedl J. Kominek. Odbojáři uskutečnili již v roce 1940 několik zdařilých diverzních akcí v Třineckých železárnách, na nádraží v Bohumíně a ve Vítkovických železárnách. Už v roce 1941 však byla činnost ZWZ odhalena gestapem a její vedoucí představitelé popraveni. Novou sítí zde začali vytvářet J. Margiciok a L. Hałaczek. Vznikla i zpravodajská síť ZWZ "*August*", široce rozvětvená po celém Těšínsku, průmyslová výzvědná služba "*Lido*" a zpravodajská organizace "*Stragan*", řízená těšínskými odbojáři z Vídně.

Samostatně se zprvu vyvíjelo odbojové hnutí polských socialistů (Polska Partia Socjalistyczna, PPS) a polské rolnické strany (Stronnictwo Ludowe, SL, Lidová strana), jejíž kontakty vedly i k odbojovým kruhům agrárníků ve Frýdku. Obě organizace vytvářely vlastní ozbrojené oddíly, které po vzniku jednotné AK působily v jejím rámci. Odbojové struktury polských socialistů i rolníků si však zachovávaly jistou organizační nezávislost a udržely se po celou dobu okupace, i když byly několikrát postiženy rozsáhlým zatýkáním. Také struktury AK byly v posledním roce války téměř rozbity gestapem, na podzim r. 1944 ukončila činnost i jediná zdejší bojová jednotka AK, *oddíl J. Kamińskiego*.

Český národní odboj byl mnohem slabší. Svou roli zde jistě sehrála ztráta přímého kontaktu zdejšího českého obyvatelstva s vnitrozemím, stejně jako mohutný odliv národně nejuvědomělejších českých vrstev z Těšínska již v době jeho polského záboru. Charakteristickým rysem českého odboje bylo prolínání odbojových struktur, k němuž docházelo již při organizování ilegálních přechodů hranic do Polska před začátkem války (zvláště mezi vojenským, železničářským a sokolským odbojem). V prvních letech okupace lze na Těšínsku doložit pouze kontakty (většinou jen zpravodajské) s vojenskou odbojovou organizací *Obrana národa* (ON) a s odbojovou sítí *Petičního výboru Věrní zůstaneme* (PVVZ) z protektorátu. Struktury *Slezského odboje* (SO) nevyvíjely aktivní protinacistickou činnost, značně omezený byl i význam ostatních místních českých ilegálních organizací, např. *Slezské národní komise pro Těšínské Slezsko v Orlové*. Kontakty s Těšínskem nadále udržovala z Ostravy *Slezská matice osvěty lidové* (SMOL), než byli její vedoucí představitelé zatčeni (A. Holeš byl popraven, P. Pavlán umučen). Ani nová struktura *Slezského odboje*, vznikající od r. 1943 z iniciativy J. Vochaly, se nezapojila do ozbrojeného boje s okupanty. Větší aktivitu vyvíjela až ilegální *Slezská národní rada*, přetvořená v roce 1944 na základě širšího zastoupení bývalých českých politických stran. To se však týkalo až závěrečného období okupace a prvních dnů osvobozené republiky. Odbojově nevystupoval ani tzv. *Revoluční národní výbor pro Těšínsko*, jehož síť byla pravděpodobně pod částečnou kontrolou gestapa. Významnější zapojení do ozbrojeného boje s okupanty lze zjistit jen v okolí Rychvaldu, kde bylo jedno ze středisek protektorátní organizace *Lvice*. Ta se později změnila v partyzánský oddíl *Jan Žižka moravkoslezský*, který provedl řadu sabotáží a diverzí v okolí Ostravy a pokusil se navázat spolupráci i s polským odbojem; v roce 1944 byl však zlikvidován gestapem. V závěru války český odboj v protektorátu sice zvýšil svůj zájem o Těšínsko, ale přímo na odtrženém území se to nijak výrazně neprojevalo.

Od většiny složek odboje se svým internacionálním charakterem odlišoval odboj komunistický, který měl na Těšínsku vzhledem k předválečným tradicím komunistického hnutí poměrně početnou základnu. *Komunisté* museli po častých zatýkáních několikrát přebudovat síť svých organizací, jež byla napojena zprvu na ilegální krajské vedení KSČ v Ostravě, později na středisko levicového odboje bývalých polských komunistů v Bílsku. Postupně vzniklo několik středisek komunistického odboje na Orlovsku, Karvinsku, Bohumínsku a Třinecku. Po rozsáhlém zatýkání z r. 1942 se

podarilo vybudovat novou strukturu komunistického odboje v okolí Karviné a Třince, s kontakty na závody a doly celé oblasti. Organizace se zaměřovala na propagandistickou činnost (vydávala český ilegální časopis Tempo a polský Naprzód), na podporu rodin vězněných a provádění drobných sabotáží.

Významnou posilou odboje na Těšínsku byly zpravodajské oddíly Sovětské armády, které sem přicházely od léta 1944. Kromě úkolů zpravodajských většinou rozvíjely též diverzní a sabotážní činnost a zapojily do ozbrojeného boje s okupanty mnoho místních odbojářů i některé skupiny. Zpravodajský oddíl *A. M. Griněvského "Nad'ožného"* spolupracoval mj. s místním oddílem *Kozubová* a provedl řadu bojových akcí a diverzí na železniční trati Bohumín - Žilina. Z dnešní polské části Těšínska sem zasahovala činnost oddílů *"Stěpanoviče"* a *"Orlova"*, v září 1944 se k hranicím Těšínska přesunul *Jefremovův zpravodajský oddíl "Avantgard"*. Jeho rozvědčíci spolupracovali při získávání vojenských informací důležitých pro postup sovětských vojsk s odbojáři z komunistické organizace vedené G. Jurczakem z Karviné. Podobné informace mimořádného strategického významu získávali rozvědčíci oddílu *A. J. Niščimenka "Běljavského"*, který působil v Beskydech.

Protektorátní část Těšínského Slezska - Frýdecko a Slezskoostravsko - byla obsazena okupanty už 14. března 1939 večer, tedy ještě před berlínským jednáním prezidenta Háchy s kancléřem Hitlerem, jež mělo přinést oficiální souhlas s okupací. Při obsazování kasáren třetího praporu 8. pěšího slezského pluku v Místku se českoslovenští vojáci pod velením kapitána Karla Pavlíka postavili vetřelcům na odpor, v boji padlo asi patnáct útočníků, na straně obránců bylo jen několik raněných. Ještě téže noci byl obsazen Frýdek a všechny obce okresu až k polské a slovenské hranici. Právě toto území se vzápětí stalo nejfrekventovanějším místem ilegálních přechodů hranic z Protektorátu přes Těšínsko či Slovensko dál do Polska, odkud se naskýtal možnost odchodu do emigrace pro více než 5 tisíc osob ohrožených nacistickým režimem či usilujících o účast v boji proti nacistům v zahraničních armádách. Největší a nejspolehlivější převáděcí síť vytvořila vojenská odbojová organizace *Obrana národa*, v níž přímo na hranicích působily i některé civilní složky, např. členové Sokola či Orla, železniční a poštovní zaměstnanci apod. Vlastní převáděcí síť organizovala též mládež různých politických stran, křesťanská mládež v organizaci YMCA aj.

Do léta roku 1941 byl odboj Obrany národa na Ostravsku v několika zatýkacích vlnách takřka zlikvidován, na Frýdecku přežilo jen několik menších opěrných bodů, např. ve Starých Hamrech. Zatčena byla též frýdecká odbojová skupina železničářů. Přesto se v létě 1942 uskutečnilo v okolí Frýdku několik diverzních a sabotážních akcí. Některé z nich jsou přičítány formující se partyzánské skupině *Jiskra*, jež měla jednu ze základen poblíž Bašky u Frýdku. Jiné provedli příslušníci ostravské odbojové skupiny *Lvice* (např. sabotáže na železniční trati Ostrava-Frýdlant nad Ostravicí). V září 1942 byly prozrazeny slezskoostravské kontakty skupiny *Zelený kádr* z Holešovska a zatýkání postihlo i Lvici. Komunistický odboj byl ochromen rozsáhlým zatýkáním v listopadu a prosinci 1942 natolik, že organizační strukturu ilegální KSČ na Ostravsku se již nepodařilo plně obnovit. Lvice se postupně proměnila v *Partyzánský oddíl Jan Žižka*, který provedl celou řadu úspěšných sabotáží a diverzí v okolí Ostravy, než byl v létě 1944 likvidován gestapem. V té době se už utvořila ze zástupců bývalých českých politických stran Slezská národní rada, ale její aktivita se týkala až závěrečného období války. Od podzimu 1944 až do posledních dnů okupace působily v beskydských horách a přilehlých obcích Frýdecka oddíly 1. čs. partyzánské brigády *Jana Žižky*, nejmohutnější partyzánské jednotky v českých zemích, jež svedly s okupanty řadu ozbrojených střetnutí a uskutečnily četné diverzní akce.⁵⁷

Osvobození z nacistické nadvlády se k českému Slezsku konečně přiblížilo 21. března 1945, kdy v rámci hornoslezské operace sovětské armády pronikly od severu jednotky 59. armády 1. ukrajinského frontu v prostoru tzv. Osoblažského výběžku na Moravu a osvobodily první obec v českých zemích - Osoblahu v okrese Bruntál. Město bylo v bojích silně poškozeno, podobně jako řada dalších obcí na Opavsku, kde se nacisté snažili zpomalit postup osvoboditelů houževnatou obranou využívající též někdejších československých pohraničních pevnůstek. Obrovské škody způsobily těžké boje i v samotné Opavě, která byla dobyta až 29. dubna 1945. Útok směřoval dál na Ostravu, jež byla vojsky 38. armády a 1. gardové armády 4. ukrajinského frontu osvobozena 30. dubna. Slezská Ostrava a Hrušov, stejně jako Bohumín, Vratimov a další slezské obce se dočkaly osvobození o den později. V prvních dnech května vyháněla nacistické okupanty z Těšínska vojska 1. gardové armády generálplukovníka A. A. Grečka (součást 4. ukrajinského frontu) postupující od východu, severu i od západu, přičemž od

⁵⁷ ČVANDA, F. - PEKÁREK, B.: *Fronta v podzemí*. Ostrava 1967; BORÁK, M.: *Odboj proti nacistickým okupantům na Ostravsku v letech 1939-1945*. Ostrava, 16, 1991, s. 30-54; STOLÁŘÍK, I.: *Patřili k prvním*. Komentované dokumenty a vzpomínky k činnosti Obrany národa na Ostravsku. Ostrava 1994.

jihovýchodu vstupovala ze Slovenska do Beskyd 18. armáda generálporučíka A. I. Gastiloviče. K větším bojům s nacisty došlo u Bohumína, Fryštátu, Doubravy a Orlové, zatímco Třinecko a Jablunkovsko bylo osvobozeno téměř beze ztrát. V protektorátní části Těšínska došlo k větším vojenským srážkám s německou armádou zvláště v okolí Frýdku a Bašky. Osvobozovacích bojů se na mnoha místech účastnili členové ilegálních odbojových organizací a revolučních milicí, v řadě obcí vystupovaly z illegality revoluční národní výbory a ujímaly se moci. Poláci na českém Těšínsku se domnívali, že jejich mimořádně aktivní odboj proti okupantům a obrovské oběti na životech, které během války utrpěli, jsou dostatečným argumentem pro ponechání části Těšínska, tzv. Záolzí, v rámci polského státu, jak tomu bylo před válkou. S pomocí armády byla však na Těšínsku obnovena předmnichovská státní hranice, ale československo-polské spory o státní začlenění zdejšího území pokračovaly ještě několik let.

Školství a kulturní vývoj

Ihned po příchodu nacistů do odtrženého sudetského pohraničí a Hlučínska byly zrušeny naprosto všechny české střední školy. Týkalo se to škol všeobecných i odborných, dvouletých i čtyřletých, gymnázií i učitelských ústavů. Postupně byly rušeny i všechny menšinové měšťanské školy, které zaznamenaly úbytek žáků kvůli útěku českých obyvatel do vnitrozemí. Pouze na Opavsku, kde bylo souvislé české osídlení, přetrvávalo na rozdíl od ostatních oblastí Sudetské župy ještě českých několik měšťanských škol. I obecné české školy byly zachovány jen v oblastech souvislého českého osídlení, tedy i na Opavsku a Bílovecku. Existovaly zde po celou dobu okupace, i když se zprvu uvažovalo o jejich likvidaci. Zrušené české školy byly přičleňovány k německým, v nichž se pro české děti vytvářely tzv. přechodné třídy. Docházka přes hranici do škol v protektorátu byla omezována řadou zákazů, na začátku školního roku 1941/42 přišel úplný zákaz návštěvy těchto škol. Nebylo však námitek, aby české děti z pohraničí navštěvovaly německé školy ve vnitrozemí. České děti tak mohly běžně navštěvovat pouze obecné školy. V nezbytných případech se rodiny s dětmi raději přestěhovaly do protektorátu. Mnohde českým rodičům nezbylo, než poslat své děti do německých škol. Do škol měšťanských a středních však mohli být přijati jen žáci znalí němčiny, kteří měli rovněž rasové a politické předpoklady k poněmčení. Ve vládním

obvodu Opava bylo např. ve školním roce 1942/43 na německých školách, převážně obecných, celkem 2703 českých dětí, německé měšťanské školy navštěvovalo 79 českých dětí. České mateřské školy v Sudetech byly zcela nahrazeny německými, do nichž byly přijímány většinou jen děti z německých rodin.

Nacisté sice připustili existenci škol s českým vyučovacím jazykem, ale za jejich hlavní poslání pokládali výchovu českých dětí v loajální občany Říše a dělníky, schopné se dorozumět německy se svými nadřízenými. Tomuto cíli byly přizpůsobeny i učební osnovy, omezující výuku češtiny ve prospěch praktických předmětů. Po ukončení docházky do obecních škol byly české děti přidělovány pracovními úřady většinou na místa nekvalifikovaných dělníků v průmyslu či zemědělství. Dokonce i výuka řemesel byla pro české děti omezována a nakonec zcela zakázána.

K omezením kulturního života patřilo rušení českých veřejných knihoven a kontrola jejich fondů. Dovoz českého tisku z protektorátu byl omezen jen na několik titulů. Česká kina byla uzavřena, v německých se hrály jen německé filmy. Postupně byla Čechům zakázána i divadelní ochotnická představení a jakékoliv veřejné akce vůbec, včetně sportovních. Další zákazy se týkaly dokonce vstupu do lesa, pořádání poutí a slavností s užíváním češtiny, veřejného zpěvu českých písní. Česká kultura měla být zcela zlikvidována.

Ještě přísnější předpisy se týkaly Hlučínska, kde byly české školy zlikvidovány bez výjimky a český kulturní život neexistoval. Na zabraném Těšínsku, kde české školy nebyly obnoveny a polské byly bez výjimky zakázány, bylo velmi přísně trestáno veřejné užívání polštiny a později i češtiny, i bohoslužby v těchto jazycích byly zakázány. Neexistoval zde český ani polský kulturní život.

Také v protektorátu existovaly plány na likvidaci českého školství. Po zrušení českých vysokých škol v roce 1939 byly sice postupně omezovány i české střední školy, ale stejně jako téměř všechny české školy obecné a měšťanské zůstaly zachovány, i když pod silným tlakem nacistické ideologie ve školních osnovách. Ani českým školám se nevyhnula nacistická perzekuce. Např. odpor frýdeckých Němců vůči českému gymnáziu v Místku vyvrcholil na podzim roku 1941 zatčením a vězněním 42 studentů a profesorů.

Český kulturní život v protektorátě byl usměrňován řadou zákazů a odehrával se pod kontrolou okupační cenzury, jež pronikala i do protektorátní správy. Cenzura kontrolovala nejen noviny, vydávání knih či rozhlasové vysílání, ale i repertoár divadel,

výrobu a promítání filmů, výtvarné výstavy a hudební produkce. Nacisté naopak podporovali veškeré snahy o kolaboraci, k níž se propůjčilo např. okresní vedení Národního souručenství ve Frýdku, které na jaře roku 1942 uspořádalo protižidovskou výstavu a zneužilo k antisemitské propagandě i Bezručových veršů.⁵⁸

⁵⁸ BORÁK, M.: *Transport do tmy*. První deportace evropských Židů. Ostrava 1994, s. 119.